

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Spiritualita v Evropě: Religiozita Slovanů před přijetím
křesťanství.**

Tomáš Holub

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program: Humanitní studia

Studijní obor: Evropská kulturní studia

Diplomová práce

**Spiritualita v Evropě: Religiozita Slovanů před
přijetím křesťanství.**

Tomáš Holub

Vedoucí práce:

Mgr. Eduard Neupauer, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Obsah

1. ÚVOD	6
2. HISTORIE SLOVANŮ.....	8
2.1. Původ a pravlast Slovanů	8
2.2. Jižní Slované.....	11
2.3. Západní Slované.....	12
2.4. Východní Slované	14
3. POVAHA INFORMACÍ O SLOVANECH	16
4. NÁBOŽENSKÉ PŘEDSTAVY SLOVANŮ.....	19
4.1. Jedná se o mytologii, náboženství či pohanství?.....	21
4.2. Představy o vzniku světa a člověka	22
4.2.1. Stvoření světa.....	23
4.2.2. Stvoření člověka	24
4.3. Slovanský panteon	25
4.3.1. Hlavní slovanští bohové	27
4.3.2. Okruh ruských bohů	31
4.3.3. Okruh polabsko-pobaltských bohů	34
4.3.4. Ostatní slovanští bohové.....	38
4.4. Slovanští duchové a démoni.....	40
4.4.1. Duchové elementů	42
4.4.2. Vegetační démoni	48
4.4.3. Bytosti řídící lidský osud.....	50
4.4.3. Ostatní duchové, démoni a představy o smrti.....	52
5. CHRISTIANIZACE ČECH A MORAVY.....	58
6. ZÁVĚR.....	62

7. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	63
7.1. Literatura.....	63
7.2. Internetové zdroje	64
8. RESUMÉ	65

1. ÚVOD

Cílem této práce je pojednat o religiozitě Slovanů před přijetím křesťanství. Hlavní tématem tedy bude zkoumání slovanského protopohanství se zaměřením na nižší démonologický a vyšší teologický stupeň a představy s tím spojené. Časové vymezení je dosti problematické. Slované měli do Evropy přijít na počátku 6. st. n. l., kdy o nich získáváme první hodnověrné informace, nicméně je možné, že se zde vyskytovali již v 1. st. n. l. Druhým problémem je určení doby, kdy křesťanství nahradilo původní náboženské představy Slovanů. Je zcela jisté, že oba světonázory koexistovaly vedle sebe několik století až do středověku. Pro potřeby této práce bude tímto bodem období od příchodu cyrilometodějské misie koncem 9. století a přelom 11. a 12. století, kdy křesťanství začíná být přijímáno nejenom elitou, ale především poddanými.¹

K pochopení slovanského pohanství je nutné se seznámit také s historií a původem Slovanů. Neboť to právě formovalo jejich představy o světě a představovalo prvek, který odlišoval toto etnikum od původních obyvatel Evropy. Slované si ze své pravlasti nepřinesli pouze „jiné“ bohy, ale i odlišný způsob života, kulturu, zvyky atd. Výrazným rozdílem bylo také uctívání démonů, přírodních duchů (démonolatrie). Kvůli své odlišnosti, nejenom víře, byli označováni jako pohané.

Křesťanství se zprvu rozvíjelo jako městské náboženství a slovo pohan² křesťané začali užívat pro označení vesničanů, kteří přecházeli na jejich víru pomaleji a ztělesňovali necivilizovanost. Později po oficiálním uznání křesťanství roku 313 tento termín získal negativní konotaci a pohanem byl každý, kdo nevyznával křesťanství či nebyl židem.

„Následně se jako pohanské národy označovali i sousedé biblického Izraele a všechna etnika, která se s křesťanstvím neseťkala nebo ho odmítla. Jako pohané byli označováni všichni příslušníci nemonoteistických náboženství. Pomocí slova „pohan“ se tedy křesťané vymezují vůči těm, kdo stojí mimo přízeň Boha, zvěstovaného křesťanskou Biblí.“³

¹ Více k dataci slovanského pohanství dle M. Téry - TÉRA, M. *Perun*. S. 12 – 13.

² Odvozené od latinského *pagus*, které doslovně znamená „z venkova“ nebo „vesnický“ - PARTRIDGE, Ch. (ed.). *Encyklopedie nových náboženství*. S. 269.

³ VOJTÍŠEK, Z. *Novopohanství a jeho přítomnost v české společnosti*. [online]. Dostupné z: <http://www.zvojtisek.cz/images/docs/Clanky/novopohanstvi_pro_teologickou_revue.pdf str.4> [cit. 1. 1. 2014].

V historických pramenech napsaných křesťanskými kněžími má tento pojem negativní konotaci. Jeho užití v této práci však bude myšleno jako neutrální.

Práci budu psát z pozice religionistické (nekonfesní). Výklad bude sestávat z analýzy, následné syntézy, interpretace a komparace publikací, které se zabývají slovanským pohanstvím.

2. HISTORIE SLOVANŮ

„Zaniklý svět slovanských bohů a démonů lze proto rekonstruovat jen v souhrnu poznatků srovnávací mytologie, jazykovědy, etnografie, a zejména archeologie.“⁴ Již samotné zkoumání původní domoviny Slovanů je dosti problematické. Historické písemné prameny se o Slovanech zmiňují až v 6. st. n. l. Do té doby o nich nic nevíme.⁵ Otázkou zůstává proč? Existují hypotézy, které příčinu vidí v odlišném pojmenování nejstarších Slovanů. Mohl tedy již v 1. st. n. l. psát Plinius Starší a Tacitus o Venedech myslíce Slovany? Nicméně se také mohlo jednat o keltské či baltské kmeny. Či je také možné, že Slované byli pojmenováni podle předešlých kmenů na určitém území, nicméně neměli s nimi nic společného.⁶

2.1. Původ a pravlast Slovanů

Místo odkud pocházejí Slované, bylo předmětem mnoha dohadů a fiktivních teorií. První taková teorie se objevuje již ve 12. století v „Nestorově kronice“ ztotožňující Slovany a Illiry. Ti měli být jedním z mnoha národů stavíce Babylonskou věž v zemi „Senaar“ („Šinear“,⁷ označení Mezopotámie, oblast mezi řekami Eufrat a Tigris), odkud poté odešli do Evropy. Až do 19. století vznikaly různé teorie více či méně fiktivní. Teprve F. Bopp vědecky poukázal na vztah praslovanštiny k indoevropským jazykům, což posloužilo jako vodítko, při hledání původu Slovanů.⁸

Z původního společného indoevropského jazyka se měly vyvinout další jazyky, které nazýváme indoevropskými či árijskými. Jedním z nich měla být i praslovanština, která byla základem moderních slovanských jazyků.⁹

Je jisté, že Slované patří k Indoevropanům spolu s Germány, keltskými kmeny, Řeky, Íránci atd. Tato skupina původně hovořící společným jazykem měla pocházet z oblasti střední Asie, či jižního pomezí mezi Evropou a Asií, odkud v 3. – 2 st. př. n. l. směřovala především na jih a západ. „Dnes jsme zajedno v tom, že domovem

⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 7.

⁵ BERANOVÁ, M. *Slované*. S. 30 – 31.

⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 7 – 10.

⁷ ČESKÉ KATOLICKÉ BIBLICKÉ DÍLO. [online]. Dostupné z: <<http://biblickedilo.cz/bible-v-liturgii/liturgicky-rok-c/gn-111-9/>> [cit. 1. 1. 2014].

⁸ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 17 – 21.

⁹ Tamt., 19 – 20 s.

*Indoevropanů jsou oblasti na sever od Černého moře, mezi Karpaty a Kavkazem.*¹⁰ Důkazem má být zdejší rozvoj mohylové kultury a znaky jejího šíření do Evropy.¹¹ Po osídlení Evropy dochází k další diferenciaci těchto „Staroevropanů“, kteří zde měli žít od 2. st. př. n. l.

Společný indoevropský jazyk se rozdělil na dvě skupiny, jazyky „satemové“¹² a „kentumové“¹³. Slované patřili do první skupiny a tvořili s Balty (dnešní Litevci a Lotyšši) jeden kmen. Do druhé skupiny patřili předkové Germánů.¹⁴ Slované sousedili s Germány, keltskými kmeny, Thráky a Íránci. Někdy po 2. st. př. n. l. se Slované oddělili od Baltů a začali se vyvíjet samostatně. Jazykově jsou nejmladší. Vytvořili jednotný národ se společným jazykem. Jejich jednota přetrvala až do 1. st. n. l., kdy započala další diferenciaci.¹⁵

Z původní praslovanštiny (vznik kolem 4. – 8. st. n. l.) se vyvinul kolem 9. st. n. l. jakýsi spisovný jazyk „staroslověnština“, jež je stále společný všem Slovanům. Jednota jazyka vydrží až do středověku, kdy se utvářejí první slovanské státy a s tím i národní jazyky, které se dělí do západoslovanské, východoslovanské a jihoslovanské větve.¹⁶

*„[...] Slované sami se podle svého písemnictví od 9. století zvali Slověni, tj. patrně lidé „mocní slova, hovořící“, kdežto sousedy, jimž nebylo rozumět, nazývali Němci, tj. lidmi němými.“*¹⁷

*„Od konce 4. stol. n. l. vytvářejí Slované svou charakteristickou materiální a duchovní kulturu tzv. pražského, korčavkovského a pěnkovského typu.“*¹⁸

¹⁰ ELIADE, M. *Dějiny náboženského myšlení I.* S. 181.

¹¹ Tamt., 181 s.

¹² „Větve indická, íránská, arménská, albánská, baltská, slovanská“ – SEKCE UKRAJINISTIKY KATEDRY SLAVISTIKY FF UP OLOMOUC. [online]. Dostupné z: <<http://oldukrajnistika.upol.cz/Docs/Slavistika%20a%20staroslovenstina%20-%20202rocnik.htm>> [cit. 1. 1. 2014].

¹³ „Větve řecká, italská, keltská, germánská, ilyrská, tocharská, anatólská“ – SEKCE UKRAJINISTIKY KATEDRY SLAVISTIKY FF UP OLOMOUC. [online]. Dostupné z: <<http://oldukrajnistika.upol.cz/Docs/Slavistika%20a%20staroslovenstina%20-%20202rocnik.htm>> [cit. 1. 1. 2014].

¹⁴ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností.* S. 17 – 21.

¹⁵ Tamt., 17 – 21 s.

¹⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů.* S. 10 – 12.

¹⁷ Tamt., 10 s.

¹⁸ PODBORSKÝ, V. *Náboženství pravěkých Evropanů.* S. 489.

V 5. st. n. l. se formuje víceméně jednotná slovanská kultura, která je předzvěstí vzniku Sámovy říše.

„V době velké expanze, v 6. a 7. století, zaujali Slované rozsáhlé území od Polabí a Pobaltí až po východoalpská údolí a po Černomoří, na východě se posouvali až k Donu a Volze, na jihu pak pronikli přes Balkán až k Egejskému moři a na maloasijské pobřeží.“¹⁹

Slované tak pronikají do oblasti souhrnně označené od doby římské jako Panonie.²⁰ Významný vliv na vývoj Slovanů měl vznik Sámovy říše v 7. st. n. l. a porážka avarského kaganátu Karlem Velikým koncem 8. st. n. l.²¹ Nicméně první slovanské státy vznikají v 9. – 10. st. n. l.²²

Pravlast Slovanů je nutno dle L. Niederleho hledat severně od Karpat.²³ Svědectvím má být zpráva Římanů o početném národě, „jenž sídlí za Germánií na druhé straně Visly a zove se Venedi, Vendové.“²⁴ Odtud dle Římanů měli postupovat na jih k Dunaji. Opačný směr migrace není doložen. Dále upozorňuje na staroslovanský slovník, jenž užívá názvy rostlin a živočichů nejvíce příhodných pro oblast severně od Karpat. Území tak mělo být mezi Labem a středním Podněpřím. Západní oblast mezi Labem a Vislou je nejistá, závisí na potvrzení či vyvrácení slavinity kultury starých popelnicových polí.²⁵ Na základě hydronymie dle Z. Váni (etymologický rozbor názvů vodstva) lze předpokládat, že se Slované vyvíjeli mezi severními Karpatami, středním Dněprem, střední a horní Vislou a Odrou.²⁶

Po původní jednotě Slovanů dochází k diferenciaci a v blíže neurčené době se vydělují jednotlivé jazyky: ruský, bulharský, srbochorvatský, slovinský, český, slovenský, lužickosrbský, polský a polabsko-pomořanský. Stejně tak se oddělily tři skupiny Slovanů. První směřovala ze Zakarpatí směrem na západ, druhá na východ k Rusku a třetí na jih kolem Karpat k Dunaji.²⁷

¹⁹ PODBORSKÝ, V. *Náboženství pravěkých Evropanů*. S. 489 s.

²⁰ CIBULKA, J. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu*. S. 155.

²¹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 11.

²² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 12 – 17.

²³ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 29.

²⁴ Tamt., 29 s.

²⁵ Tamt., 29 – 33 s.

²⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 12.

²⁷ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 43 – 45.

2.2. Jižní Slované

Jižní Slované se usadili po odchodu ze Zakarpatí v Uherské kotlině, oblasti východních Alp a na Balkánském poloostrově. Kdy se tak stalo, není jisté. Dle L. Niederleho přišli Slované do Poddunají v 1. a 2. st. n. l. a od 3. st. n. l. zaplnili Uherskou nížinu.²⁸ Expanze měla probíhat v rámci stěhování národů ještě před 5. st. n. l. Od Karpat měl být vytvářen tlak „severních barbarů“, mezi kterými byli dle Niederleho pravděpodobně i Slované.

„[...] Slované se v historii najednou objevují na rozloze ohromné od Labe, Sály, Šumavy a Alp na západě až po Don na východě a od Baltického moře a jezera Ilmeňského až po moře Egejské a Adriastické. Sedí najednou na prostranství aspoň pětkrát větším, než byla jejich zakarpatská kolébka.“²⁹

Z toho Niederle usuzuje, že postup musel být pozvolný, jinak by byla pravlast Slovanů prázdná, což vylučuje postup až na přelomu 5. a 6. st. n. l. *„Kolem roku 550 byl levý břeh dolního Dunaje slovanský až k jeho ústí do moře.“³⁰* Niederle svoji teorii staví na zprávě rétora Priska hovořící o tom, že již v polovině 5. st. n. l., kdy vládl Attila, jsou Slované ovládnuti Huny v Uherské nížině. J. Cibulka uvádí, že v důsledku porážky Hunů u řeky Nedao roku 454 došlo k destabilizaci prostoru ovládaného Huny, čehož využili Slované.³¹ Obecně se za hodnověrný doklad o osídlení Balkánského poloostrova považuje vyprávění z počátku 6. st. n. l., kdy podle Prokopia z Kaisareie³² ve třetí knize „Války s Góty“ měli Slované vstoupit na území Byzantské říše za vlády Justiniána. Dle Niederleho příchod Slovanů nastal již za Justina, což byl předchůdce Justiniána. V 7. st. n. l. osvobodil „kupec Sámó“ Slovanů české a slovinské z avarské nadvlády, taktéž se osvobodili bulharští a illyrští (Chorvati, Srbové). Na konci 7. st. n. l. byl proces osídlení Balkánského poloostrova úplný. Původní obyvatelstvo bylo silně potlačeno, např. o Galech či Gótech je za vlády Slovanů jen málo zpráv.³³

Na Balkán dorazili jižní Slované jako jednotný národ pouze s náznaky budoucí diferenciaci. Po usazení vznikají centra, která se začínají odlišovat. Teprve

²⁸ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 48 – 51 s.

²⁹ Tamt., 52 – 53 s.

³⁰ CIBULKA, J. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu*. S. 155.

³¹ Tamt., 155 s.

³² Byzantský historik 6. století za vlády císaře Justiniána

³³ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 53 – 67.

až ve středověku vznikají na západě Slovinci, ve středu Chorvati a Srbové a na východě Bulhaři.³⁴

Slovinci se usídlili na jih od Dunaje, severně od Dolní Drávy, Kulpy a Istrie. Nicméně teprve až v 6. st. n. l. se o nich hovoří jako o Slovanech. Jádrou oblastí bylo jižní Štýrsko, Korutany, Krajině a část Panonie. Ke konci 8. století se dostávají Slovinci pod nadvládu Francké říše a jsou christianizováni. Kromě tohoto centra dochází také k jejich silné germanizaci.³⁵

O Srbech a Chorvatech po příchodu na Balkán a v 5. a 6. př. n. l. nemáme žádné bezpečné informace. V 9. st. n. l. se dozvídáme o rostoucí Chorvatské říši, hranicí oblastí je na severu řeka Kupa a Sáva, na jihu řeka Cetinja, na západě moře a na východě zabírali blíže neurčenou část Bosny. Srbsko zůstalo nadále nepovšimnuto. Niederle soudí dle pozdějších zpráv, že jádrou oblastí Srbů bylo území mezi řekami Plivou, Tarou, Limem a Ibrem.

Přestože nejsou zprávy o usazení Slovanů na východě Balkánu dříve jak v 7. st. n. l., Niederle si je jistý, že tomu bylo již dříve. Přišly sem dvě skupiny, pouze jihoslovanská se zde však usadila (budoucí Bulhaři). Druhá skupina východoslovanských Antů pokračovala dále na východ. V 7. st. n. l. sjednotí Bulhaři, původem hunové, slovanské kmeny východního a středního Balkánu proti Byzanci. Nicméně Bulhaři podleli asimilačnímu tlaku Slovanů.

„Takovým způsobem povstal v staré Moesii nový stát vedený sice turko-tatarskými Bulhary, ale v jádru už od počátku převalnou většinou slovanský.“³⁶

Slované si tak zachovali svoji kulturu a jazyk. Oblast se rozkládala od Černého a Egejského moře až po moře Adriatické a od řeky Bojany k řece Moravě.

„K tomu přistoupilo další rozsáhlé území na severu od středních Uher po Seret, a dále na jihu jednotlivé části Řecka a archipelagu (souostroví, pozn. aut.).“³⁷

2.3. Západní Slované

Západní Slované se tedy ze Zakarpatí vydali na západ, posunuli se k řece Odři a Labi až k Sále.³⁸ A dále do oblastí středního Dunaje, když roku 546 odcházejí

³⁴ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 67 – 71.

³⁵ Tamt., 72 – 78 s.

³⁶ Tamt., 87 s.

³⁷ Tamt., 88 s.

Langobardi z Moravského pole do Panonie. Slované tak mohli podél Moravy dospět ke střednímu Dunaji.³⁹ Styky s východními a jižními Slovany byly přerušeny. Je zajímavé, že před odchodem Langobardi žili se Slovany pospolu. Slované měli tvořit jejich ekonomickou základnu a především vyznávat křesťanství byť v primitivní podobě po vzoru Langobardů.⁴⁰

Kolem 1. st. n. l. se vytvářejí západoslovanské národy a jejich řeči: česká, slovenská, lužickosrbská, polabská, pomořanská a polská.⁴¹

„Sídlem západních Slovanů stala se východní polovina rozsáhlého území, které od 1. století před Kr. bylo známo Germanií a ohraničováno na západě Rýnem, na jihu zprvu Mohanem a Sudetskými horami, později obvykle Dunajem, a na východě hranicí, která delší dobu byla nejistá, ale čím dále tím více ustalována na Visle.“⁴²

Germánské kmeny opouštěly východní Germánii v 2. a 3. st. n. l. v rámci stěhování národů.⁴³

Otázka, kdy západní Slované přišli do Germánie je velmi složitá. Jisté je, že hodnověrné informace pocházejí až z 6. a 7. st. n. l. Roku 512 n. l. se o nich zmiňuje Prokopios. Niederle připouští, že Slované mohli být v Germánii již před příchodem samotných Germánů, kteří sem přišli až kolem 1. st. př. n. l. Nicméně se také mohlo jednat o keltské kmeny. Nově příchozí Germáni částečně zatlačili a asimilovali původní obyvatelstvo a z pohledu Římanů se tak mohlo jednat o jeden germánský národ. Jisté je, že před příchodem Germánů zde existoval velký národ, který zde zanechal popelnicová pole.⁴⁴

Také je možné, že oblast pojmenována antickým světem jako Germánie měla význam pouze geografický a nemusela nutně znamenat přítomnost pouze germánských kmenů. Na základě filologie lze říci, že se západní Slované stýkali s některými germánskými kmeny před jejich odchodem (např. s Variny, Ruggy atd.). To nepřímo dokládá přítomnost Slovanů na tomto území před 6. st. n. l. Germáni například přejali název Visly, který má slovanský původ. Niederle odmítá názor, že Slované přišli do Germánie až po jejím vyprázdnění. Odvolává se na zprávy Římanů, které popisují

³⁸ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 98.

³⁹ CIBULKA, J. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu*. S. 155.

⁴⁰ Tamt., 156 – 157 s.

⁴¹ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 98.

⁴² Tamt., 98 s.

⁴³ Tamt., 101 s.

⁴⁴ Tamt., 102 – 103 s.

tlak severních barbarů na germánské kmeny, těmito barbary by mohli být právě Slované.⁴⁵

Ze 7. st. n. l. máme zprávy mimo jiné z „Fredegarovy kroniky“ o Slovanech v oblasti Durynska a na Sále. V následujících stoletích pronikali i do západní Germánie.⁴⁶

Prvotní kolébkou západních Slovanů bylo poříčí Visly, odkud se vytvářely další centra postupem na západ. Centrum budoucího Polska zůstalo na Visle, jihozápadně se utvořilo České a Srbské, severně a severozápadně Pomořanské a Polabské. Tato centra se postupně posouvala k Labi a za Labe. Podle center vzniklo pět národů: Češi, Slováci, Lužičtí Srbové, Polabané, Pomořané a Poláci.⁴⁷

Češi a Slováci přišli jako jeden kmen ze severu od Odry a Visly do Čech, Moravy, západní části pozdějších Uher a ne od jihovýchodu s Avary.⁴⁸

2.4. Východní Slované

V 6. a 7. století dosáhli východní Slované Ilmeňského jezera a na východě při Donu nad Azovské moře. Východní Slované se nejprve usadili v oblasti středního Dněpru, který měl hustou vodní síť a odkud šlo lehce lodí dosáhnout Baltického, Černého a Kaspického moře. Byl zde velký kulturní, kolonizační a politický potenciál. Další výhodou byla neexistence silného sousedícího národa (Thrákové, Íránci), kromě západních hranic, kde byl polský národ.⁴⁹ Na severu a východě sousedili s finskými kmeny, které byly při styku se Slovany pasivní a ustupovaly, výjimkou byli Maďaři, kteří provedli vpád a prošli přes Karpaty do Uherské nížiny.⁵⁰

Historie se o východních Slovanech zmiňuje poprvé ve 4. st. n. l. Zde vystupují jako Antové. Byzantský historik Jordanes hovoří o útoku gótského krále Vinithara na jisté Anty r. 376. Původ tohoto označení stále není jasný. Dále je dává dohromady s Venety sídlící mezi Dněstrem a Dněprem dokonce až za Azovským mořem. „*Císař Justinian i Justin připojili k svému titulu čestný název Anticus na znamení svých vítězství nad Anty.*“⁵¹ Na počátku 7. st. n. l. podnikne chakan (vládce) avarský útok

⁴⁵ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 103 – 107.

⁴⁶ Tamt., 108 – 111 s.

⁴⁷ Tamt., 112 – 113 s.

⁴⁸ Tamt., 123 – 124 s.

⁴⁹ Tamt., 131 – 136 s.

⁵⁰ Tamt., 139 – 142 s.

⁵¹ Tamt., 146 s.

na Anty, po němž Antové z byzantských dějin mizí. Co se s nimi stalo, není přesně jasné. Niederle soudí, že takto silný národ nemohl být vyhuben. Nejspíše se tedy rozpadl na několik menších kmenů, které nebyly tak významné, aby byly zaznamenány historiky. Většina Antů byla ovládnuta Avary a s nimi nejspíše i polští Slované. Slované byli od 4. st. pod útlakem nejprve Gótů, poté Hunů a nakonec Avarů, což je ovlivnilo hospodářsky a kulturně. Počátek pádu Avarů klade Niederle k roku 623 n. l., kdy vzniká Sámova říše. Nicméně Antové zůstali již rozdrobeni a nenavázali na původní jednotu.⁵²

Teprve v 9. st. n. l. sjednocují příchozí Rusové východní Slovary. O to jaké národnosti byli, se vedly dlouho spory. Rusové původně měli sídlit v oblasti jezera Ladožského a Ilměnského při pramenech Dněpru a Volhy. Odtud postupovali na východ a na jih. Nejvýznamnějším centrem se však stal Kyjev. Dle Niederleho je jasné, že Rusové pocházeli ze Skandinávie a byli germánského původu. Zmiňuje mimo jiné např. „Kyjevského letopisce“.

„Letopisec je zjevně oddělil od Slovanů a spojil se zámořskými kmeny Skandinávie, s Normany a Švédy, tedy s národy germánskými. Nordičtí Germáni to byli, kteří přišedše mezi Slovary, ovládali je a spojili, a vytvořili tak ruský národ a ruský stát.“⁵³

Podobně jako Bulhaři podleli i Rusové asimilačnímu tlaku Slovanů. Bylo jich příliš málo, aby jejich geny, tradice, kultura a jazyk odolaly těm Slovanským.⁵⁴

O výskytu východních Slovanů se v určité oblasti opět dozvídáme až v 6 st. n. l. od Prokopia a Jordanese, kteří hovoří o velkém množství Slovanů nad Azovským mořem a ve střední Rusi, což dle Niederleho ukazuje šíření Slovanů již před Kristovým narozením, ne-li dříve. Jejich početnost zde také dokládá označení, dle anonymního zpravodaje z 10. st. n. l., Azovského moře jako slovanského. Slované, kteří dosáhli Černého moře, měli obchodovat a stýkat se s Řeky.⁵⁵ V „Povestech vremennych let“ („Pověst dávných let“) jsou pak slovanské kmeny v Rusi označeny souborným názvem Rus.

⁵² NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 147 – 150.

⁵³ Tamt., 154 s.

⁵⁴ Tamt., 156 – 157 s.

⁵⁵ Tamt., 158 – 159 s.

3. POVAHA INFORMACÍ O SLOVANECH

O pohanství Slovanů máme velmi málo hodnověrných pramenů. Často se setkáme s vymyšlenými informacemi, kterými se různí autoři snažili zaplnit bílá místa (např. kronika Konráda Bothona z roku 1492 vyobrazující slovanské bohy). Toto si uvědomil až filolog a historik Josef Dobrovský na přelomu 18. a 19. století, který prosazoval myšlenku kritického vědeckého přístupu. Teprve až na přelomu 19. a 20. století vznikají kritická díla. U nás svým vědeckým přístupem vynikl především Lubor Niederle a jeho „Slovanské starožitnosti“. Při studiu Slovanů se opírá o historické prameny, jazykovědu a poznatky archeologické a etnografické.⁵⁶ „[...] studium tématu je možné pouze jako komplexní, s vyrovnanou účastí čtyř hlavních oborů: historie, jazykovědy, archeologie a etnografie.“⁵⁷

Písemné prameny tvoří základ studia slovanského pohanství. Z velké části jsou sepsány křesťanskými kněžími, kteří pohanství vykládali z pozice své víry, proto také k němu zaujímal negativní postoj. Informace jsou tak více zkreslené než popis keltského či germánského náboženství antickými autory, kteří jako „ne-křesťané“ měli více porozumění.

„Již ve 4. století považovali křesťané pohanství [...] nikoli za formu náboženství, nýbrž za klamné představy. [...] zůstává předmětem debat, v jaké rozsahu křesťanští autoři píšící po (často dlouho po) přijetí křesťanství přepracovali původní víry podle klasických, případně křesťanských vzorů.“⁵⁸

Veškeré písemné prameny o Slovanech jsou založeny na ústní tradici, které sepsali kněží, mniši či misionáři. Jedná se o zachycení lidových zvyků, tradic a „démonolatrie“ (uctívání démonů). První zmínky pocházejí od byzantského historika Prokopia z Kaisareie v knize „Válka s Góty“ z 6. století.⁵⁹

„Tyto kmény, totiž Slované a Antové, nejsou ovládnány jediným mužem, ale žijí odedávna v demokracii, [...]. Bydlí v žalostných chatrčích, [...], neustále se stěhují

⁵⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 18 – 21.

⁵⁷ Tamt., 24 s.

⁵⁸ BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. S. 18.

⁵⁹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 26 – 27.

*z místa na místo. [...] Vedou život drsný a primitivní [...] a jsou pořád plní špíny [...].*⁶⁰

Ve stejném století popisuje byzantský historik Jordanes sídla Slovanů (Venetů).

*„Podél strmých Alp (zřejmě Karpat) ...na levém svahu, co směřuje na sever, a to od pramenů řeky Visly na nesmírných prostorách, se usadil početný kmen Venetů. I když se jejich jména teď mění podle různých rodů a sídlišť, nazývají se především Slovany a Anty. [...] Místo měst mají bažiny a lesy.*⁶¹

Niederle považuje za bezpečné svědectví o Slovanech zprávy již z 1. a 2. st. n. l. od Plinia, Tacita a Ptolemaia hovořící o Venedech. Jeho tvrzení dle něho dokládá Jordanes, zaměňující volně jména Vend a Slovan,⁶² nicméně dle M. Beranové to tak jisté není. *„Ve vědecké literatuře, pokud chce být kritická a objektivní, se proto otázka národnosti Venedů-Venetů z 1. a 2. století n. l. považuje za spornou a nedořešenou.*⁶³

Jordanes také zmiňuje rozdělení Venetů na další dvě skupiny a to Sklavinů a Antů. Antové obývali černomořskou a podunajskou oblast a měli těsné vztahy s Byzantskou říší.⁶⁴ Další informace o Slovanech, byť velmi povrchní, se objevují až na přelomu 9. a 10. století např. v „Merseburkém potenciálu“ či u saského historika Widukinda a trochu podrobnější informace máme od arabských autorů z 10. století.

Nejvíce víme o severozápadních a východních Slovanech, kde pohanství přetrvalo nejdéle. Záslouhou biskupa a kronikáře Dětmara z Merseburgu (975 – 1018) se dozvídáme o Luticích a svatyni Svarožicovy v Retře. Mezi další významné křesťany píšící o Slovanech patří dánský analista Saxo Grammaticus (žijící v rozmezí 12. až počátku 13. století) ve svých „Dějínách Dánů“ (též „Činy Dánů“⁶⁵). Cenné informace poskytují o pobaltských Slovanech životopisy Otty Bamberského či slovanská kronika mnicha Helmolda („Kněze Helmolda slovanské kroniky“). O českém pohanství máme velmi málo informací. Ty pocházejí pouze z „Kosmovy kroniky“ zaznamenávající některé legendy a zákazy pohanských praktik. Z polského prostředí máme ještě méně informací. Nejvýznamnějším pramenem o východních Slovanech

⁶⁰ PROKOPIOS z Kaisareie. *Válka s Góty*. S. 211 – 212.

⁶¹ BERANOVÁ, M. *Slované*. S. 9.

⁶² NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 38.

⁶³ BERANOVÁ, M. *Slované*. S. 10.

⁶⁴ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 9.

⁶⁵ Tamt., 199 s.

je letopis „Povest vremenných let“ sepsaný počátkem 12. století kyjevským mnichem Nestorem.⁶⁶

S písemnými prameny úzce souvisí jazykověda, neboť např. názvy řek, rostlin a především bohů jsou mnohdy zkomolená a je potřeba etymologického výkladu. Můžeme tak odhalit kořeny slov v minulosti, především u těch základních, jako je bůh, víra, oheň, slovo atd. prozrazující souvislost s určitým kulturním prostředím.⁶⁷

Dalším možným významným pramenem je etnografie, která je specifická velkým množstvím informací, avšak dosti chaotickými. Kritický výzkum je zde nezbytný, protože odstup od pohanství je velký a informace jsou překryty křesťanskými vrstvami. Etnografie zaznamenává především lidové tradice o nižších božstvech a démonech, kteří bezprostředně ovlivňovali život obyčejného člověka. Vyšší vrstvy bohů se do lidové slovesnosti téměř nepromítly. Některé archaické představy a pověry přetrvávají dodnes (např. uctívání kamenů kvůli jejich léčivé síle, strach z upírů atd.).⁶⁸

Posledním oborem je archeologie. Archeologické poznatky a nálezy nejsou na rozdíl od předešlých pramenů uzavřeny. Neustále se rozrůstají a jsou zdrojem poznatků vyplňující dosud bílá místa nebo vyvracející některé teorie.⁶⁹

⁶⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 27 – 31.

⁶⁷ Tamt., 31 s.

⁶⁸ Tamt., 32 – 33 s.

⁶⁹ Tamt., 33 – 35 s.

4. NÁBOŽENSKÉ PŘEDSTAVY SLOVANŮ

Z předešlého výkladu jsme se dozvěděli, že Slované patří do indoevropské jazykové skupiny, což se samozřejmě projevilo i v náboženských představách a víře. Při prvním vystoupení Slovanů zachyceném historií měly jejich náboženské představy prostý archaický charakter, který byl nejvíce podobný Baltům (jazykově jsou si také nejbližší) a duchovně blízký Árijům z védského období.⁷⁰ „Slované a Baltové jsou poslední árfonní národy, které pronikly do Evropy.“⁷¹

Zkoumáním indoevropské skupiny se proslavil G. Dumézil, který přišel s komparativní metodou. Dumézil vychází z podobnosti určitých základních náboženských norem a představ, které by měly být společné pro všechny indoevropské skupiny jako pozůstatek indoevropského archetypu. Na základě této podobnosti je možné doplnit prázdná místa u jedné skupiny za pomoci známých faktů u skupiny druhé. Jedná se o tzv. tripartitní (trojčlennou) indoevropskou ideologii, kterou objevil poprvé v roce 1930 u Indoíránců a západní větvi Indoevropanů.⁷²

„Důležitým pramen jsou útržky různých indoevropských mytologií. Tyto fragmenty jsou ovšem různého stáří a zachovaly se nám prostřednictvím různých dokladů nestejně hodnoty: [...]. Nicméně veškeré tyto doklady jsou cenné, neboť uchovávají či obrážejí (třeba v pokroucené podobě) četná původní náboženská pojetí.“⁷³

Trojné rozdělení společnosti (kněžstvo-válečníci-chovatelé/zemědělci) tak odpovídalo třem rovinám v náboženské ideologii, funkcím bohů 1. náboženská, magická (soudní) 2. vojenská 3. hospodářská.⁷⁴ Již zmínění Árijové dělili společnost do třech kast: bráhmani, kšatrijové a vaišjové, kterým pak analogicky odpovídala trojice božstev.⁷⁵

Při rekonstruování slovanského panteonu však je i tato metoda mírně řečeno nejistá. Prvním důvodem je, že sám Dumézil se nezabýval zkoumáním slovanské

⁷⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 39.; PODBORSKÝ, V. *Náboženství pravěkých Evropanů*. S. 491.

⁷¹ ELIADE, M. *Dějiny náboženského myšlení III*. S. 38.

⁷² DUMÉZIL, G. *Mýty a bohové Indoevropanů*. S. 59.

⁷³ ELIADE, M. *Dějiny náboženského myšlení I*. S. 185.

⁷⁴ Tamt., 186 s.

⁷⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 35 – 36.

mytologie. Jeho metodologie pracuje s abstraktními strukturami a neustále hrozí sklouznutí k přílišné schematizaci, proto Dumézil zdůrazňoval nutnost širšího kontextu při zkoumání té či oné mytologie. Nicméně jeho pokračovatelé již tak svědomití nebyli, zejména u Slovanů.⁷⁶ Druhým důvodem je nedostatek informací o slovanském panteonu. Například řazení bohů V. Toporovem spolu s V. Ivanovem nejprve Stribog-Perun-Volos a pozdější postavení na první místo Peruna ukazuje, jak je tato metoda nejednoznačná.⁷⁷

M. Téra (historik zabývající se především obdobím christianizace slovanských národů) předkládá, s vědomým výše uvedených pochybností a výhrad, svoji „hypotetickou teorii struktury slovanského archaického panteonu“, kterou dle mého názoru zasazuje do komplexního a širokého kontextu, využívající přitom nejenom písemné ale i archeologické prameny.

Struktura by vypadala následovně: počáteční existence nebeského otce bohů (patně ruský Svarog) a země-matky (snad ruská Mokoš/polabská Živa/Siva), kteří jsou spojeni blíže neurčeným svazkem. Z těchto dvou elementů dále vychází triadické členění panteonu. První funkci by zastával ruský Veles/polabský Triglav, druhou ruský Perun/polabský Svantovit (Svarožic) a třetí v Rusku nedoložen/polabský Jarovit (Pokud bychom přistoupili na teorii M. Téry, že Jarovit je samostatné božstvo a není totožný se Svantovitem.). U první funkce je možné, že byla bipolární, nicméně jaké božstvo bylo protikladem temného Velesa, se můžeme pouze domnívat.⁷⁸

Společným znakem Slovanů s jinými indoevropskými národy je víra v boha hromu (hromovládce). Mezi nejznámější například patří řecký Zeus či germánský Thor, kterým by měl odpovídat slovanský Perun.⁷⁹ Informace čerpáme od Prokopia z Kaisareie. „*Věří, že je jediný bůh, tvůrce hromu, a jediný pán všech věcí, a obětují mu býky a jiná zvířata všeho druhu.*“⁸⁰ Perunovi byl zasvěcen strom dub. Druhým společným znakem je označení božské nebo démonické bytosti pojmem „div“/„diva“ (indicky a íránsky „dévas“, řecky „theos“ či latinsky „deus“). „*[...] z božských děvů se stali démoni [...]*“⁸¹ Mezi další společné znaky patří pohřební ritus žehem. Hovoří o něm Prokopios v 6. st. n. l. a Helmold ve 12. st. n. l. Dále „polykefalismus“

⁷⁶ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 32 – 33.

⁷⁷ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 36 – 37.

⁷⁸ TÉRA, M. *Perun*. S. 309 – 325.

⁷⁹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 39.

⁸⁰ PROKOPIOS z Kaisareie. *Válka s Góty*. S. 211.

⁸¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 40.

(mnohohlavost) zobrazovaných božstev. Poslední dva znaky mají dokládat společný rys staroindických a staroslovanských náboženských představ. Nicméně i u Germánů a keltských kmenů byl objeven polykefalismus. Slované měli také úctu k přírodním hájům a stromům, božskému ohni a kultu Slunce, vyznávali i kult vejce.⁸²

Slovanské pohanství ve svém vývoji zaostávalo za rozvinutým náboženstvím pohanských Řeků, Germánů či keltských kmenů. Měli rozvinutou především nižší magii a démonologii. Tento stupeň nazýváme démonologií či démonolatrií, který je společným základem všech indoevropských kultur a náboženství a předchází dalšímu vývoji. „*Všude, kde jen trochu kultura pokročila, vidíme tento první stupeň náboženství, v jehož osnově leží oživení celé přírody a zápas člověka s ní.*“⁸³ Dle Niederleho nelze tvrdit, že by jejich víra byla primitivní. Slované vývojem překročili hranice pouhé magie, animismu a fetišismu, přesto nedosáhli vyššího kultu uctívání plnohodnotných bohů, maximálně lze hovořit o určitých náběžích k vyšším formám. U Slovanů tak rozeznáváme dva stupně, nižší démonologický a vyšší teologický.⁸⁴

Dle Z. Váni nedostatek informací o slovanské vyšší teologii není důvodem se domnívat, že by Slované nebyli schopni vyšších náboženských představ a abstrakce. Srovnáme-li jiné indoevropské skupiny, nalezneme u nich různý stupeň antropomorfizace uctívání bohů s rozdělením jednotlivých funkcí. Není tedy důvod se domnívat, že by Slované byli výjimkou a ze své pravlasti přišli pouze s „*vágní představou božstva nebes (tzv. prototeismus), a jinak znali jen bytosti nižšího řádu (pandémonismus), jež vznikly oživením přírodních jevů (animismus) nebo kultem předků (manismus).* Představy o bozích se měly podle této teorie vyvinout až v plně historické době, kdy již působil vliv křesťanství [...].“⁸⁵

4.1. Jedná se o mytologii, náboženství či pohanství?

Při zkoumání náboženských představ Slovanů je nutné si položit otázku, zdali se jedná o mytologii, náboženství či pohanství. Dle Váni je nejméně vhodným termínem mytologie.⁸⁶ Tento pojem v sobě zahrnuje teogonii, božstva a jejich vztahy,

⁸² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 40 – 41.

⁸³ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 19.

⁸⁴ Tamt., 22 – 24 s.

⁸⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 62.

⁸⁶ „Pojem odvozen od řeckého „mythologia“, původně označující výhradně vyprávění mýtů. V současnosti označuje souhrn mýtů nějakého národa, kultury nebo kulturního okruhu.“ - BLECHA, I. et al. *Filosofický slovník*. S. 280 – 281.

funkce atd. v rozvinuté podobě, čehož se nám u Slovanů nedostává. Máme častokrát pouze kusé informace a známe například pouze jméno boha. V nejlepším případě se jedná o mytologii bez mýtu (z řeckého „mythos“, slovo).⁸⁷ Podstatou mýtu jsou lidmi vyprávěné příběhy o bozích a hrdinech, prostřednictvím nichž poznáváme svět. Mýty ale také utváří vztahy mezi lidmi v určité skupině, jejich sdílenou identitu a vidění světa.⁸⁸ Svůj mýtus měli dozajisté také Slované, ale jakou měl podobu a obsah je více než nejasné, neboť příběhy, skutky a funkce bohů se nám nedochovaly přímo a mnohdy tyto informace získáváme srovnáváním s jinými pohanskými představami.⁸⁹

Nejvhodnějším termínem dle Váni je pohanství, protože pojem náboženství je příliš široký a může, či nemusí v sobě zahrnovat mytologii a také označovat náboženství od primitivní formy až po rozvinutou.

*„Pro vývojový stupeň, na němž se nacházela slovanská náboženská ideologie před přijetím křesťanství, bude proto asi nejvhodnější osvědčený termín „pohanství“, nikoliv ovšem v církevním smyslu slova, který tak označuje vše, co není křesťanské, nýbrž ve smyslu světového názoru určité etnické skupiny na předliterárním stupni [...]“*⁹⁰

N. Profantová také používá označení „pohan“, „pohanství“, nicméně si pokládá otázku, zdali to není příliš fádňi generalizační pojem podobně jako náboženství. Dle její interpretace je pohanství sítí vyprávění v mytologickém slova smyslu. Jedná se o období před příchodem křesťanství, kdy se nerozlišovalo mezi sakrální a profánní oblastí a kdy vládnoucí formou řádu světa bylo ještě pohanství.⁹¹

4.2. Představy o vzniku světa a člověka

Představy o vzniku světa u Slovanů máme dochované v podobě folklóru, který byl rozšířen od Černého moře až po Kavkaz. Jednotlivé verze lidového vyprávění se od sebe odlišují, nicméně jádro příběhu zůstalo neměnné.

⁸⁷ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 24 – 25.

⁸⁸ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 11.

⁸⁹ Tamt., 11 – 13 s.

⁹⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 25.

⁹¹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 23 – 26.

„Svým nápadně dualistickým pojetím, které je kontaminací prvků křesťansko-apokryfických, heretických a pohanských, i svou prostou vyprávěčskou stylizací se silně podobají beloozerské verzi o stvoření člověka z 11. stol., [...].“⁹²

Tato nesourodost poukazuje na dlouhodobý vývoj v lidové tradici, než byla vyprávění zaznamenána etnografy ve vrcholné podobě. Také stojí za zmínku, že křesťanství se nepodařilo vymýtit pohanské představy ve folklóru na rozdíl od víry ve vyšší božstva.

„Pohanské přežitky byly křesťanstvím pouze transformovány a přizpůsobeny křesťanskému světovému názoru, který mnohdy jenom setřel jejich původní význam. To je třeba mít na paměti při rozboru folklórních zvyků a jejich promítání do pohanské doby.“⁹³

To je patrné například při čtení „Povesti vremennych let“, kdy zaznamenaný pohanský mýtus o stvoření člověka má charakter spíše křesťanského apokryfu.⁹⁴

4.2.1. Stvoření světa

„Na počátku nebyla země ani lidé, jen voda všude [...].“⁹⁵ Byl pouze Bůh, který se vznášel nad vodou (Profantová uvádí i jinou verzi kdy po ní kráčí.) a potká Satana. Na příkaz Boha (či v jiné verzi dle Váni na popud Satana) se rozhodou stvořit zemi. Satan se má potopit na dno oceánu a přinést hlínu. Ale nejprve jí má požehnat ve jménu božím a poté ve jménu svém. Dvakrát to Satan pronese v opačném pořadí a dvakrát selže. Až na potřetí provede požehnání správně a vynoří se s hlínou. V jedné verzi si kousek hlíny uschová v ústech a zbytek dá Bohu, jenž hlíně požehná a ta začne růst, spolu s ní i ta v ústech Satana, ten ji vyplivne a z toho vzniknou hory. V jiné verzi všechnu hlínu odevzdá Bohu. Bůh stvoří pevninu a poté usne. Satan se jej pokusí svalit do vody a utopit. Tím jak Boha kutálel, zapříčinil nekontrolovatelný růst země, který nedokázal zastavit. Až bůh znamením kříže a úderem do země zastavil růst a země se zvrásnila.⁹⁶

⁹² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 52.

⁹³ Tamt., 50 s.

⁹⁴ Tamt., 52 s.

⁹⁵ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 102.

⁹⁶ Tamt., 102 – 103 s.

Přestože se jednotlivé verze odlišují, např. Boha a Satana zastupuje dvojice ptáků, či Satan je nejprve andělem, který zradí atd. (Mnohdy zde vystupují postavy charakteristické pro křesťanství např. archanděl Michael, nicméně do příběhu příliš nezapadají.),⁹⁷ je jádro vždy stejné, tedy zápas dobrých a zlých sil. Dle Váni tyto protiklady dennodenně prožíval člověk jako důsledek zápasu sil temnoty a světla v kosmu.⁹⁸ Dualismus slovanské kosmogonie (soustava mýtů o stvoření světa a člověka) pochází nejspíše z íránského prostředí, nejbliže k němu má však bogomilství (Víra, že hmotný svět stvořil Satan a svět je tak tvořen protikladnými silami dobra a zla.), které je mladšího data.

Archaičnost slovanské kosmogonie spočívá v součinnosti Boha a Satana při stvoření, vystupují jako rovnocenní partneři, jeden není stvořitelem toho druhého. Také je Slované pravděpodobně nevnímali ve smyslu etického dualismu, jako dobro a zlo.⁹⁹ Dále rozdělení na hmotný a duchovní princip je spíše způsobeno křesťanskou interpretací. Polarita dobra a zla se objevuje v slovanských bájích již před stvořením hmotného světa.¹⁰⁰ Teprve s příchodem obsahově blízkého bogomilského učení vzniká křesťansko-apokryfická podoba. Jedná se dle Váni pouze o hypotézu, která je založena na dochovaném folklóru.

„Zdá se tedy, že příběh o stvoření světa [...] odráží poměrně rozvinutou kosmogonii s ostře vyjádřenými postavami, božstvy, jejich původní jména byla při traktování příběhu mezi křesťany nahrazena postavami ztělesňující v tomto prostředí protikladné síly [...]“¹⁰¹

4.2.2. Stvoření člověka

„A oni pravili: „My víme, jak člověk stvořen jest.“ A on řekl: Kterak?“ Oni pak řekli: „Bůh se myl v lázni, a zpotiv se, utřel se věchtem, a hodil jej s nebes na zemi. I pohádal se Satan s Bohem, kdo z něho stvoří člověka? i stvořil ďábel člověka, a Bůh duši veň vložil; a protož když umře člověk, jde tělo do země, a duše k Bohu.““¹⁰²

⁹⁷ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 103.

⁹⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 53.

⁹⁹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 103.

¹⁰⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 55.

¹⁰¹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 105.

¹⁰² *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. S. 134.

Takto zaznamenal Nestor vyprávění pohanských „volchvů“ (čarodějů) o stvoření člověka koncem 11. st. n. l. V jiném vyprávění vznikne člověk z potu Boha na čele, jehož kapka spadla na zem. Společným znakem je vědomí člověka, že je tvořen protichůdnými silami, dobrem i zlem, stejně jako příroda.

Také zde vidíme součinnost Boha a Satana. Váňa uvádí, že stvoření, jak je na první pohled patrné, neodpovídá biblické verzi. Výrazným pohanským prvkem je antropomorfizace boha a s tím spojené lidské vlastnosti a potřeby. „*Pozoruhodný materiál, z něhož byl člověk stvořen: věchet – výmluvný obraz pomíjivosti lidského života.*“¹⁰³ Satan tvoří tělesnou schránku člověka, ale duši vloží do člověka až Bůh, ta je tak božské povahy a po smrti se navrácí k Bohu. Satan ji nemůže ovládnout a stát se tak jeho kořistí, jak připouští církevní učení na rozdíl od pohanského.

U východních Slovanů se objevuje silný kult Roda, což je bůh či démon plodnosti.

„*Rod tvoří člověka tím, že hází na zem hroudy, z nichž se rodí děti. [...] Rodovo tvoření [...] pokračuje vlastně neustále a je výrazem obecného přesvědčení, že lidské bytosti přicházejí sice na zem shůry, ale základním materiálem jejich tělesnosti je hlína země.*“¹⁰⁴

4.3. Slovanský panteon

V původním významu pojmem „panteon“ byl označován řecký chrám zasvěcený všem bohům, v přeneseném významu se však také užívá k označení souhrnu všech božstev v polyteistickém náboženství.¹⁰⁵ Z doposud uvedených informací je jisté, že Slované vyznávali polyteismus již ve svých počátcích, ještě před dokončením etnogeneze (formování etnické skupiny). Dle Niederleho hovoří prameny o tom, že Slované vyznávají bytosti vynikajících schopností, které převyšují ostatní demony a nazývají je bohy. To dokládají i svědectví Prokopia, zmíněná v předešlých kapitolách. Pojem „bůh“ nejspíše Slované přejali z indoíránského prostředí, nicméně není jasné, jak k tomu došlo.¹⁰⁶

¹⁰³ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 57.

¹⁰⁴ Tamt., 58 s.

¹⁰⁵ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 153.

¹⁰⁶ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 87.

Pojem vychází ze slova „bog“, který je společný všem slovanským větvím a je dokladem původního teismu.¹⁰⁷

„[...] pochází toto slovo podle vzácně shodného názoru jazykovědců z íránského бага a je spřízněno se staroindickým bhaga v původním významu „rozdělovatel bohatství“, „dárce dobra“ [...].“¹⁰⁸

Slovo „bog“ poté přešlo i křesťanství. V indickém prostředí je bůh označován jako „déva“, u Slovanů však odvozené „div“/„diva“ znamená démon, démonická škodlivá bytost.¹⁰⁹

Archeologické nálezy idolů potvrzují antropomorfizované zobrazování bohů již v polovině 6. st. n. l. Přestože Slované ve své pravlasti vyznávali stejný okruh bohů, nevíme, o jaké bohy šlo, neboť dochované informace pocházejí z doby, kdy jsou Slované již rozptýleni. O jednotném slovanském panteonu nemůže být řeč, protože se každá skupina rozvíjela izolovaně a na každou působili jiné vlivy.¹¹⁰ První snahy o uspořádání slovanských božstev do hierarchizovaného systému pocházejí dokonce až z 10. st. n. l. (např. na dvoře kyjevského knížete Vladimíra).¹¹¹ Nicméně „podle Dumézilovy koncepce původního indoevropského náboženství můžeme předpokládat obecnou platnost u božstev, která souvisela s nebeskými a atmosférickými jevy, válečnými výboji a hospodářským životem.“¹¹² Niederle dodává, že ani Svarog, Perun či Volos není doložen u všech Slovanů, to ovšem neznamená, že bychom měli předpokládat jejich pouhé lokální rozšíření, nebo je vnímat jako neslovanské či dokonce pozdní a dodatečně vymyšlené. Podstata bohů byla vždy všeslovanská, otázkou je, zdali značení jejich formy bylo také všeobecně rozšířeno.¹¹³

Při vytváření božstev nejvíce působili atmosférické a nebeské jevy na slovanskou duši. Největší vliv měla bouře (s hromem a bleskem) a slunce (nebeský a pozemský oheň). Hlavním bohem tedy byl bůh nebes Svarog, jeho syn Svarožic-Dažbog, bůh slunce a pozemského ohně. Ten byl uctíván u všech tří slovanských větví, dokladem má být žárové pohřbívání. Kolem 6. st. n. l. je Svarog nahrazen Perunem,

¹⁰⁷ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 52.

¹⁰⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 63.

¹⁰⁹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 63.

¹¹⁰ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 89.

¹¹¹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 154.

¹¹² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 65.; TÉRA, M. *Perun*. S. 10 – 11.

¹¹³ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 90 – 91.

bohem bouře a hromu, který zastával vojenskou funkci.¹¹⁴ Důležité bylo pro Slované také hospodářství, proto uctívali Velese (Volos) boha skotu a ochránce majetku a blahobytu plnění hospodářskou funkci.¹¹⁵ Slovanský panteon byl patrně bohatší, nicméně zmínky jsou pouze nepřímé a dle Niederleho, někdy přespříliš kritický přístup slovanský panteon ochudil.¹¹⁶

4.3.1. Hlavní slovanští bohové

Svarog je přímo doložen pouze u východních a západních Slovanů.¹¹⁷ U východních Slovanů je pramenem kronika byzantského historika Jana Malaly (491 až 574), jejíž překlad pocházející z Bulharska, byl v Kyjevské Rusy zařazen do „Ipatějevského letopisu“. Svarog je zde připodobňován k Hefaistovi, který je bohem ohně a nebeským kovářem a Svarogův syn Dažbog k bohu Slunce Héliovi. Tato božstva měla údajně ustanovit zákona jednomužství a jednoženství a dbát na jeho dodržování.¹¹⁸

„Pokud bychom chtěli chápat tento údaj jako odraz nějaké soudobé reality, znamenalo by to, že obě božstva plnila vedle své přírodní funkce a úlohu sociální.“¹¹⁹

Dokladem u západních Slovanů v Pobaltí má být popis obodrického chrámu v Retře Dětmarem. Ti uctívali předně idol Svarožice, což je syn Svaroga.¹²⁰ Byl také nejvýznamnějším bohem u polabských Ratarů. Dle Niederleho, styk mezi východními Slované a západními nebyl tak silný, aby došlo k přejmutí hlavního slovanského boha jedněmi od druhých a tak je pravděpodobné, že Svaroga vyznávali již ve své pravlasti.¹²¹

Základem slova je „svar“ indoevropského původu, které znamená světlo, zářící, Slunce či nebe.¹²² Slovanské „svar“/„svor“/„svariti“ naznačuje spojitost s ohněm.

¹¹⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 66.; TÉRA, M. *Perun*. S. 66 – 70.

¹¹⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 66.

¹¹⁶ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 92.

¹¹⁷ Tamt., 105 s.

¹¹⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 67.; PITRO, M. VOKÁČ, P. *Bohové dávných Slovanů*. S. 16 – 17.

¹¹⁹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 67.

¹²⁰ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 106.

¹²¹ Tamt., 107 – 108 s.

¹²² PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 212.

„Zdá se tedy, že Svarog byl zosobněním nebeského světla a tepla (ohně) jako nebeský kovář, tvůrce všech věcí i společenských zákonů, jakýsi Bůh Otec, který patřil ke starší generaci bohů [...].“¹²³

Svarožic-Dažbog je synem Svaroga. Bezpečně doložen je pouze u východních Slovanů, u západních a jižních to již tak jisté není. Také není zcela jasné, zdali se jedná o dva různé bohy, dva syny, či pouze o jednoho a označení „svarožic“ naznačuje, že je synem Svaroga (podobně jako král a kralevic),¹²⁴ jeho vlastní jméno by pak bylo Dažbog. Jak jsem již výše zmínil, je ztotožňován s bohem Heliem. Nejstarší zmínka o něm pochází z „Povesti vremennych let“.

„I začal kníže Vladimír panovati v Kyjevě sám jediný. A postavil modly na chlumu vně dvora věžního: Peruna dřevěného, a hlavu jeho stříbrnou, a vous zlatý, i Chrsa, Dažd'boha i Tříbroboha, Sina, Regla i Mokoše.“¹²⁵

Jižní Slované jej měli znát jako Daboga, jakýsi ďábel, jenž vládne na zemi a je protikladem nebeského Boha. Patrně jde o vliv bogomilství. Stejně je tomu i na severu.¹²⁶

Etymologický výklad jména je dvojí možný. První vychází z „daždь“, jako imperativu „dej“, měl by být tedy dárce všeho dobra. Druhý se zaměřuje na vztah k indoíránskému prostředí, „dag“ jako odvozenina od „dáh“ (páliti), to naznačuje funkci slunečního boha ohně.¹²⁷ Svaroživovo jméno bylo postupně zatlačeno a nahrazeno novým, Radegastem (Redigastem, Redegastem). Podle nejstarší zmínky Dětmara Merseburského označovali původně polabští Slované místo Svarožicovy svatyně Riedegost. Šlo tedy o ustálení přídomku podle místa kultu. Současně s novým jménem zastává i nově válečnou funkci. Také to znamená, že když Adam Brémský, autor díla „Mistra Adama Brémského dějiny biskupů Hamburské diecéze“ z 11. st. n. l., mluvil o hlavním bohu v Retře Radegastovi, myslel tím, vědomě či ne, vlastně Svarožice.

Svarožic byl tedy synem boha nebeského ohně a světla Svaroga. Váňa uvádí, že působil jako zprostředkovatel těchto darů (Dažbog) na zemi, proto byl spojován se sluncem a stal se solárním božstvem významným pro Slovany-zemědělce, na zemi jej reprezentoval oheň. „Božič – mladý bůh jižních Slovanů, na jehož počest hořel

¹²³ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 68.

¹²⁴ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 212.

¹²⁵ *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. S. 70.

¹²⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 69.

¹²⁷ Tamt., 69 s.

o vánocích kmen „badnjak“, nebyl zřejmě původně nikdo jiný než bůh-syn Svarožic-Dabog.“¹²⁸

Perun je hlavním bohem Slovanů, není však vládcem bohů po vzoru řeckého Dia. Máme o něm nejvíce informací. Představuje personifikaci bouřícího nebe s hromem a bleskem. Zmiňuje se o něm již Prokopios v 6. st. n. l. (viz kapitola 4), zatím beze jména.¹²⁹ To se objevuje až v byzantské legendě sv. Démetria Soluňského ze 7. st. n. l. jako Pyrén.¹³⁰ V Bulharském překladu „Alexandreidy“ je Alexandr Veliký zván synem Perunovým. „[...] etymologie ze slovanštiny se zdá zcela zřejmá: od kořene per-(práti, bíti, tlouci) se zesilující koncovkou -un, čili doslova „ten, kdo silně pere“.“¹³¹ „Nověji se jméno Peruna pokoušejí někteří jazykovědci spojit s přídomkem řeckého nejvyššího boha Dia *keraunos* (tj. blesk), nebo ze složeniny *perki-peraunos* (Ten, kdo má údernou střelu).“¹³² Odchytky ve jméně Peruna (např. Param, Parom, Parchunus atd.) svědčí dle Růžičky o všeobecném rozšíření u Slovanů.¹³³

Nejvíce zmínek o Perunovi máme z „Povesti vremennych let“. První je z roku 907. „I klekli se (Rusové) zbraní svou, a Perunem, bohem svým, i Volosem, bohem dobytka, a stvrдили pokoj.“¹³⁴ Ještě v roce 980 se dozvídáme o úctě knížete Vladimíra v Kyjevě k Perunovi a vztyčení modly (viz výklad Svarožic-Dažbog). Nicméně roku 988 dává Vladimír Peruna a ostatní pohanské bohy strhnout ve jménu Hospodina.

„[...] poručil modly vyvrátiti, některé rozsekati, a jiné v oheň uvrhnouti; Peruna pak poručil přivázati koni k chvostu a vleci s Hory po Bořičevu na potok, a dvanácte mužův ustanovil, aby jej bili proutím: a to ne proto, jako by dřevo cítilo, ale na potupu běsu, jenž oklamával tou podobu lidí, aby odplatu dostal od lidí. Veliký jsi, Hospodine! [...] Když pak jej vlekli po potoku k Dněpru, plakali proň nevěrní lidé, neb ještě nebyli přijali svatého křestu.“¹³⁵

O rok později biskup Akim zničil i modlu novgorodskou.¹³⁶

¹²⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 70.

¹²⁹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 93.

¹³⁰ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 99.; VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 70.

¹³¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 70.

¹³² PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 161.

¹³³ RŮŽIČKA, J. *Slovanská mythologie*. S. 95.

¹³⁴ *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. S. 40.

¹³⁵ Tamt., 95 s.

¹³⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 70.

Perunův kult přesto setrval řadu století vedle již oficiálně uznávaného křesťanství. Jeho jméno se objevuje až do 16. st. v církevních textech. Např. Niederle zmiňuje „Slovo sv. Grigorija“, v němž se o Perunovi hovoří jako o starším slovanském bohu, k němuž se Slované potají modlí.¹³⁷ Dle představ křesťanů měl být náhradou za Peruna prorok Eliáš, který také vládl hromu a blesku a sesílal déšť, rosu, sníh atd., což naznačuje, že i Perun mohl mít takové schopnosti. Slované se měli k Perunovi obracet před bitvou a přinášet mu zvířecí oběti, podle Prokopia býka, a dokonce i lidské. „*I řekli starci a bojaré: „Metějme los na chlapce i dívku: na koho padne, toho zařežem bohům.*“¹³⁸

Perunovou zbraní byla sekera, oblíbená zbraň Slovanů. Amulety ve tvaru sekery měli přinášet štěstí. Posvátným Perunovým stromem byl dub, nejsilnější ze stromů, kterému byly přinášeny oběti. U jižních Slovanů mu měl být zasvěcen i kosatec nazývaný „perunika“ a v Dalmácii jako „bogiša“ (božská rostlina). „*Jako jiným indoevropským bohům bouře byl i Perunovi zasvěcen čtvrtek. Svědčí o tom označení peründan či perendan, což odpovídá německému Donnerstag [...].*“¹³⁹ Původní význam Peruna přetrval až do skončení slovanské etnogeneze a později byl vnímán i jako dárcce úrody. S bouří přichází déšť a posléze i úroda. Důležitou roli hrál Perun také v oblasti právní, jako garant smluv. „*[...] budiž křesťan nebo nekřesťan, toto přestoupí, co na tom listě napsáno jest, bude hoden, aby umřel svou zbraní, i ať bude proklet od Boha i od Peruna, že přestoupil svou přísahu.*“¹⁴⁰

Veles (Volos, původně Vels) je označován za druhého nejvýznamnějšího boha Slovanů hned po Perunovi. Je bohem stád,¹⁴¹ skotu („skotij bog“), částečně čaroděju, nicméně měl vliv i na úrodu obecně, především obilí. Zastupuje plodivou sílu, což ukazují archeologické nálezy falických symbolů.

Stádo a obilí představovalo majetek a proto je také bohem blahobytu a ochráncem vlastnictví. To naznačuje i etymologie jeho jména. „*[...] podle V. N. Toporova z volstъ, voldyka, velijъ, jež mají vesměs vztah k vlastnictví.*“¹⁴² Protože jsou statky důležitou součástí stability společnosti, vystupuje Veles vedle Peruna také jako ochránce společenského řádu. Lidé na něj přísahali při uzavírání smluv.

¹³⁷ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 96.

¹³⁸ *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. S. 72.

¹³⁹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 72.

¹⁴⁰ *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. S. 53.

¹⁴¹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 229.

¹⁴² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 75.

Nicméně Niederle v etymologii jména shledává obtíž. Koncovka u „velij“- „-,velijъ“ působí neslovansky a upozorňuje na pozoruhodnou paralelu s „vélnas“, „vélnias“ (d'ábel). Na základě toho soudí, že Veles mohl být pradávný domácí démon z kategorie penátů (domácí ochranný bůžek), jenž se staral o hospodářství a stáda. Tato důležitá funkce by jej postupem času vyzdvihla mezi bohy.¹⁴³ Naproti tomu Váňa vidí v podobnosti s litevským „velnas“, „velinas“ (d'ábel) nástroj křesťanství, jak degradovat Velese na úroveň d'ábla. Velesovu funkci, ochranu stád, pak převzal světec Blažej, původem pastýř z Kappadokie. U Srbochorvatů se novým ochránce stád stal sv. Sáva.¹⁴⁴ Niederle také zmiňuje, že forma Volos se vyskytuje pouze na Rusi. Může jít o mladší představu Velese přejatou ze Skandinávie.¹⁴⁵ M. Téra se také domnívá, že světec Blažej čerpal z kultu Velese a ne naopak. Přestože nedostatek pramenů komplikuje bližší funkční zařazení božstev Velese a Volose, lze se právem domnívat, že se jedná o jedno božstvo s dvěma variantami jména.¹⁴⁶

Litevci užívají pro duše zemřelých slovo „véles“, popř. i pro boha podsvětí. Veles tak mohl být původně vládce mrtvých. Profantová uvádí, že spojení boha Velniase/Vélse u Baltů s dušemi mrtvých je prokázáno.¹⁴⁷ Srovnáme-li baltské prostředí v kontextu indoevropské srovnávací mytologie, může být Veles protikladem Peruna. „[...] vyjadřovat tak polaritu pozemských a nebeských sil v přírodě. Z toho bychom mohli pochopit jak jeho vztah k podsvětí, říši zemřelých, tak k zemské úrodě a bohatství z ní vyplývajícího.“¹⁴⁸

4.3.2. Okruh ruských bohů

V „Povesti vremennych let“ jsou vedle Peruna a Dažboga zmíněni Chors, Stribog, Simargl a Mokoš (viz výklad Svarožic-Dažbog). Na ruský panteon měla ponejvíce vliv nordická mytologie prostřednictvím skandinávských Rusů. Stribog a Mokoš, dle Váni¹⁴⁹, pocházejí zcela určitě ze slovanského prostředí (Niederle si u Mokoši tak jist není.¹⁵⁰). U ostatních bohů jejich původ není jasný.

¹⁴³ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 115.

¹⁴⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 76.

¹⁴⁵ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 115 – 116.

¹⁴⁶ TÉRA, M. *Perun*. S. 95 – 100.

¹⁴⁷ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 230.

¹⁴⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 76.

¹⁴⁹ Tamt., 77 s.

¹⁵⁰ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 122.

Stribog je v historických pramenech zmíněn pouze třikrát. Nemáme tedy o něm mnoho informací. Postavení jeho idolu vedle Peruna na dvoře knížete Vladimíra ukazuje, že patřil mezi vyšší božstva. Nepřímo se o něm hovoří ve „Slově o pluku Igorově“ (hrdinská epická báseň z Rusi), když vanoucí větry jsou nazvány „vnuky Striboga“. Stribog patrně vládl větru, ale byla to pouze část jeho širší moci.

Etymologie jména je nejistá. Někteří badatelé vidí původ jména v íránském „sríbagha“ ve významu „krásný bůh“.¹⁵¹ Jiní vycházejí ze staroruského „stryj“ („bratr otce“, „otcovský“), byl by tedy jako Otec-Bůh a ve vztahu k němu by byla Matka země Mokoša.¹⁵² Niederle vykládá onomatopoetický (zvukomalebný) kořen „stri-“ odpovídající pištění větru.¹⁵³ Nebo „strieti“ (strěti), strnutí vlivem ledového větru (Jagíc, Máchal). Váňa se nejvíce přiklání k odvození od „stroj“, „striti“: „[...] což by naznačovalo funkci „správce dobra“ (E. Berneker)“¹⁵⁴

Chors je bohem o jehož vlastnostech se prameny přímo nezmiňují, uváděn je také jako Chrs, Chers, Churs či Chros a patřil mezi vyšší božstva (viz zmínka knížete Vladimíra). Již ve své době představoval pro autory apokryfů, kronik, kázání a jiných děl problém, neboť jej nedokázali blíže charakterizovat, např. jej nazývali „židovským andělem hromu“. Obětován mu měl být kohout. Jediná vyjasňující zmínka pochází ze „Slova o pluku Igorově.“ „[...] kníže Vseslav za dne soudil lid a vládl městu, v noci však běžel jako vlk, doběhl z Kyjeva do Tmutarakaně ještě před kuropěním a zkřížil tak cestu „velkému Chrsovi“.“¹⁵⁵

Niederle tuto pasáž vykládá tak, že kníže doběhl do Tmutarakaně před rozedněním. Je prý jasné, že na Rusi jej považovali za slunečního boha, což dokládá i etymologický výklad slova založeném na „khoreš“, „chereš“ nebo „khoršed“ (Slunce).¹⁵⁶ Jiní zastánci solární teorie vycházejí z íránského „chursid“ nebo „chorše“ (zářící Slunce).¹⁵⁷

¹⁵¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 78.

¹⁵² PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 210.

¹⁵³ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 119.

¹⁵⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 78.

¹⁵⁵ Tamt., 79 s.

¹⁵⁶ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 121.

¹⁵⁷ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 79.

„Proti tomu však V. Pisani právem namítá, že Všeslavův noční běh [...], mohl zkřížit pouze cestu měsíce, a nikoliv Slunce. Kníže se přitom měnil ve vlkodlaka, který se objevoval právě jen za měsíčního svitu.“¹⁵⁸

To by znamenalo, že Chors je měsíčním bohem a představoval by protipól k slunečnímu Dažbogovi.

Simargl je nejvíce záhadným bohem. Také vystupuje vedle významných slovanských bohů na dvoře knížete Vladimíra, přitom není jasné, zdali se nejedná o dva bohy Sima a Rgla, jak je uváděno v jiných spisech.

Dle Váni připadají v úvahu dvě teorie. První vidí paralelu s posvátným okřídleným psem (z íránského „senmurv-simurg“). Jeho motiv zdobil ruské šperky až do 13. století. Dalším argumentem je slovansko-íránské soužití na jižní Rusi, které mělo velký vliv i na náboženské představy. Nedostatkem této teorie je, že posvátný pes byl démonickou bytostí nižšího řádu, což nesouhlasí s tím, jakého významu se mu dostalo u Slovanů. Druhá možnost počítá s existencí dvou bohů vystupujících jako spojená dvojice-blíženec, což je představa známá již u Indoevropanů. „Sem“ (z praslovanského „сѣмьа“ – rodina či „сѣмѣ“ – sémě) by byl ochráncem dobytka a Rъgl (praslovansky „ръж“ – žito, obilí) ochráncem obilí. „[...] tj. základních faktorů hospodářského života. Pro tuto dvojnost hovoří i místní nebo osobní jména Rgielsko, Siemowit, Sienomyśl apod. (vesměs v Polsku).“¹⁵⁹

Mokoš (Mokuša) je jedinou bohyní ruského panteonu. V severoruském folklóru ji uctívali jako ochránkyni ovcí a přástek. Její jméno je odvozeno od „mok-“, „мокъ-“, doslova „matička siré země“. V íránském prostředí je jí podobná Ardví Súra Anáhita, bohyně vlhkosti, pečovatelka úrody a dobytka. Je možné, že mladší Mokša zdědila její atributy.¹⁶⁰ Profantová odvozuje jméno od „kš“, „koš“ ve významu osud. Když přicházela, měl být slyšet zvuk vřetene a byla neviditelná. Její modla byla křesťany nahrazena sv. Paraskevou, ochránkyní polí a skotu.¹⁶¹ Niederle poukazuje na aspekt Mokši vyplývající z kontextu kázání „Slova sv. Grigorija“, kdy její uctívání souviselo s oddáváním se hříšné sexualitě. Mohla by být slovanskou paralelou řecké Afrodity

¹⁵⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 79.

¹⁵⁹ Tamt., 81 s.

¹⁶⁰ Tamt., 81 s.

¹⁶¹ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 136.

nebo babylonské Aštary. Důkazem že není pouze literární fikcí, je udržení se její, byť rozmělněné, představy Mokuše, jakési čarodějnice v severoruském folkloru.¹⁶²

Trojan je bohem neslovanského původu, který se dostal do Rusi z Říma, ještě před koncem pohanství. Představuje zbožštělého císaře Trajana. Zmiňují se o něm apokryfy (Např. že je carem v Římě, apokryf „*Slovo i otkrovenije sv. apostolů*“.) a ve „*Slově o pluku Igorově*“ se píše, že vzal na sebe jednak podobu cara Trajana a jednak podobu fantastické bytosti noční, s voskovými křídly, bojící se slunce, nebo postavy s kozíma ušima. To je sice smíchání dle Niederleho několika mytologických představ, která dokazují představu nadlidské bytosti u jižních a východních Slovanů. Svými vojenskými úspěchy v Dácii si měl vysloužit úctu u Slovanů. Jeho původ jej však předurčil, že neměl žádnou speciální funkci.¹⁶³

Váňa s teorií zbožštělého Trajana nesouhlasí. Prameny, o které se např. Niederle opírá, považuje za více než pochybné a spíše než za faktografické je hodnotí, jako subjektivní představy autorů. Není mu ani příliš jasné, jak a proč se víra v Trajana dostala ke Slovanům, neboť ti měli přijít až v 6. st. n. l. do Dacie a Trajan naopak žil o 4 století dříve. Trojan je také slovanské jméno označující třetí narozené dítě, nemuselo jít ani o boha, pouze o mytickou postavu.¹⁶⁴ To odpovídá i názoru M. Téry, dle něhož křesťanští autoři odvozovali původ pohanských kultů na základě euhemérismu (tj. zbožštění významných historických postav), což byl případ i Trajana.¹⁶⁵

4.3.3. Okruh polabsko-pobaltských bohů

Nejlépe doložené pohanství máme u polabsko-pobaltských Slovanů (část území západních Slovanů). Z oblasti baltského pobřeží a Polabí známe nejvíce bohů, jejich atributy a funkce. Pohanství zde dostalo podobu státního náboženství s hierarchií a bylo nařízeno zákonem.¹⁶⁶ O totéž se pokoušel kníže Vladimír v Kyjevě roku 908, než přijal křesťanství, které se více hodilo k upevnování státní moci. Byly zde tři významné svazy Obodritů, Luticů a od 12. st. n. l. Pomořanů. Od ostatních západních kmenů, svazů byli pro kronikáře zajímaví tím, že houževnatě vzdorovali křesťanství.¹⁶⁷

¹⁶² NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 122 – 124.

¹⁶³ Tamt., 125 – 126 s.

¹⁶⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 82 – 83.

¹⁶⁵ TÉRA, M. *Perun*. S. 21.

¹⁶⁶ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 128.

¹⁶⁷ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 84.

Náboženské představy polabsko-pobaltských Slovanů vyrůstali ze společného základu slovanského panteonu. Nicméně staří bohové byli, více než jinde, převrstveni bohy novými s novými funkcemi a atributy. Ze starých bohů není doložen pouze Veles. Jako na Rusi i zde věřili ve Svarožice, což předpokládá také existenci Svaroga.

„V Polabí a v Pobaltí není sice bezprostředně doložen, můžeme ho však hledat v jinak záhadném „Saturnovi“, jehož měděná socha byla podle saského kronikáře Widukinda uctívána na hradě knížete Vagrů Želibora.“¹⁶⁸

Příčina zastínění starých bohů spočívá právě v hierarchizaci a zestátnění náboženství, na které měli vliv především kněží. Každý kmen, svaz či mocenské centrum mělo svého boha, jenž byl takový, aby co nejlépe odpovídal potřebám lidí. S tím jak se měnily mocenské struktury, se měnilo i postavení bohů.¹⁶⁹ Stav u Slovanů zachytil Dětmár z Merseburgu, který říká, že kolik krajů, tolik chrámů a idolů.

Svarožic-Radogost byl uctíván v Retře (čtyři dny jízdy od Hamburku),¹⁷⁰ hlavním městě Ratarů, tak to zmiňuje Adam Bremský a posléze i Helmold (mnich v klášteře Bosau (Buzov) v Holštýnsku). V Retře měla být velká svatyně se zlatým idolem Radogosta ve válečné zbroji stojící na purpurovém loži. Jak jsem již zmínil, jméno Radogost původně patřilo hradu (viz výklad Svarožic-Dažbog), které zastínilo pravé jméno idolu Svarožice. Niederle se nedomnívá, že by se Adam Brémský a Helmold dopustili chyby, v jejich době se jednalo již o fakt a hrad se nazýval Retrou.¹⁷¹

S novým jménem byly spojeny i nové funkce. Lidé mu přinášeli oběti a pomocí Svarožicova-Radogostova koně věštili (Údajně jej vodili i do bitev).¹⁷² Zastával tedy funkci orákula. „[...] hlavní funkcí předního boha retranského byla účast ve válkách, ať už nepřímou pomocí věštby nebo přímým zasažením (kůň, válečný výzbroj sochy).“¹⁷³ Z původní solární funkce se patrně zachovala pouze kultovní zvířata kůň a kanec. Radogostův vliv rostl s vlivem Ratarů, dokonce byl uctíván i Obodrity. Poté, co byl chrám roku 1068 dobyt a zničen, zanikl i kult Svarožice-Radogosta.¹⁷⁴

¹⁶⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 84.

¹⁶⁹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 129.

¹⁷⁰ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 191.

¹⁷¹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 131 – 135.

¹⁷² PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 192.

¹⁷³ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 136.

¹⁷⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 87.

Svantovit sídlil na ostrově Rujana, kde stála pohanská svatyně v Arkoně. Měl být nejznamenitějším bohem mezi bohy, jehož vliv sahal až za hranice ostrova. Všichni polabsko-pobaltští Slované mu každoročně posílali poplatek, dokonce dánský král Sven jej chtěl mít na své straně. Každý rok mu byl obětován jeden křesťan. Tak nám to alespoň popisuje ve 12. století Helmold v „Kronice Slovanů“ a dánský Saxo Grammaticus v „Dějinách Dánů“.¹⁷⁵

Dle Saxa Grammatica byla socha Svantovita nadlidské velikosti, měla dvojí prsa i dvojí záda, čtyři hlavy (tj. obličej) s oholeným vousem a ostříhanými vlasy, jak bylo zvykem na Rujaně. Vedle sochy stál mimo jiné veliký meč a válečný praporec. K soše patřil také posvátný kůň, na němž jezdil Svantovit do boje. Svantovitovi sloužili kněží a měl k dispozici 300 jezdů.¹⁷⁶ Svantovitova moc byla odrazem politické moci Rujany ve 12. století, ale nevycházela z jeho podstaty. Pomocí koně a poháru s vínem, jenž držel, předpovídal úrodu a výsledky bitev.

V pomořanských městech byl uctíván jakýsi „Jarovit-Gerovit“, který měl atributy bojovného boha. Můžeme jej proto ztotožnit se Svantovitem nebo Svarožicem. M. Téra se domnívá, že Jarovit by mohl být bohem třetí funkce (hospodářské/zemědělské), neboť vystupuje nejen jako věštec, bojovník ale i jako dárcé plodnosti. Byl by tedy samostatným božstvem.¹⁷⁷

Křesťané vyprávěli, že Svantovit je zbožštělý sv. Vít, jehož chrám postavili v 9. století na Rujaně. Tímto nepravděpodobným výkladem se pokoušeli podpořit svůj nárok na Rujanu. Jaký je jeho opravdový původ, není jasné.

„Jméno boha je nesporně původní, složené ze svetъ, jež má sice ve všech slovanských jazycích význam „svatý“, původně však znamenalo „mocný“, „silný“, a z koncovky -vit, která se velmi často objevuje ve slovanských osobních jménech [...], ať už ve významu „pán“, „vládce“ nebo „vítěz“ (vitezъ). [...] jméno vzniklo z přívlastku boha (mocný pán, vítěz), jenž se původně nazýval asi jinak.“¹⁷⁸

Roku 1068 vyvrátil dánský král Valdemar Arkonu a dal zničit Svantovitův chrám, což znamenalo také konec jeho kultu.

¹⁷⁵ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 136 – 137.

¹⁷⁶ Tamt., 138 – 139 s.

¹⁷⁷ TÉRA, M. *Perun*. S. 321 – 323.

¹⁷⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 89.

Triglav vznikl obměnou solárního božstva, podobně jako Svarožic-Radogost či Svantovit, a nahrazením funkcí válečnou.¹⁷⁹ Triglava ctili v oblasti Pobaltí a ústí řeky Odry v přístavních městech Štětín, Wolin a jejich okolí a Braniboru (Brandenburg). Nevíme, zdali byl pojmenován podle lokálního zobrazování původního boha se třemi hlavami, nebo podle tří vrchů Štětína.

Váňa uvádí teorii mnicha Ebbona působícího v Michelsbergu, jenž je autorem „Života sv. Otty, biskupa bamberského“, který interpretuje tři hlavy Triglava jako tři sféry jeho vlády: nebe (svět bohů), zemi (svět lidí) a peklo (říše mrtvých). Otta Bamberský byl horlivý pronásledovatel pohanských bohů a stál za zničením chrámu Triglava ve Wolinu a idolu ve Štětíně. V Braniboru zanikl kult Triglava roku 1136, když se kníže Pribislav nechal pokřtít.¹⁸⁰

Polabsko-pobaltští Slované vyznávali mnohé další bohy na lokální úrovni, ti jsou v pramenech zmíněni mnohdy bez bližších informací. Jedním z nich je **Prove**, vyznáván ve Vagrii (západ Pobaltí). Zde se nacházel posvátný Provův dubový háj Svatobor. V něm se odehrávaly soudy. Jméno vzniklo pravděpodobně z „pravъ“ (spravedlivý). To by odpovídalo funkci výkonu práva. Zajímavostí je, že neměl svůj idol. **Siva** (možná Živa) je kromě Mokoši jedinou bohyní známou jménem. Představuje bohyni zemské úrody, plodnosti a života. Tím je také podobná východoslovanské Mokoši. Dětmar zmiňuje bohyni, která vedla Lutice do boje, její jméno ale neuvádí. Dle Helmolda bylo u Slovanů zvykem připíjet na dobrého a zlého boha – **Černoboha**, který je zdrojem neštěstí, původcem pohrom atd. Při hostinách se pronášeli modlitby pro ochranu.¹⁸¹

Dle Téry je možné, že Černobohem byl Triglav, přinejmenším má k němu velmi blízko (např. Jeho věštecký kůň má černou barvu).¹⁸² O protikladném „Bělbohu“ Helmold nehovoří. Růžička považuje za „Bělboga“ Peruna.¹⁸³ Dualistické představy Slovanů byly prokázány, nicméně na představu dobrého a zlého boha mohlo mít vliv křesťanství. Nevysvětlen je **Pripegala**, jemuž byli přinášeny krvavé oběti. Další zmínění bohové jsou např. Rugievit („pán Rujany“), **Porevit**, **Porentius** a další.

¹⁷⁹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 152.

¹⁸⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 93 – 94.

¹⁸¹ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 175.

¹⁸² TÉRA, M. *Perun*. S. 322 – 323.

¹⁸³ RŮŽIČKA, J. *Slovanská mythologie*. S. 95.

Uvedený přehled není zdaleka úplný, neboť polabsko-pobaltští Slované vyznávali nepřeborné množství bohů, jak jsem již zmínil na začátku kapitoly.¹⁸⁴

4.3.4. Ostatní slovanští bohové

Dokladů o démonolatrii máme u jižních, západních Slovanů poměrně hodně, naproti tomu o vyšších bozích víme velmi málo.

Dětmar Merseburský popisuje posvátný háj „Zutibure“ u Lužických Srbů. Jací bohové v něm sídlili, ale neříká.

Nejstarší prameny z Čech jsou „Životy Konstantina a Metoděje“ z 9. století, legendy o sv. Václavu, Ludmile a Vojtěchu z 11. století. Popis pohanství nepřináší nic konkrétního, pouze se zmiňuje o chrámech, idolech atd. Ve 12. století nás pak zpravuje Kosmas. Ten je konkrétnější, nicméně jmenování domácích bohové mají antická jména. *„Není přitom zcela jasné, do jaké míry podává Římskou interpretaci anebo zda nesleduje pouze literárně klasické vzory.“*¹⁸⁵ Zajímavé je, že pohanství je ještě v jeho době stále praktikováno. Víru ve více bohů dosvědčuje i latinský kodex „Homiliář opatovický“. Ve 14. století se objevuje v „Neplachově kronice“ bůh či bohyně Zelu. Pozdější snahy o bližší výklad nejsou přesvědčivé. Lze říci, že pouze Perun a Veles jsou doloženi v Čechách, byť nepřímo jako součást pořekadel a rčení.¹⁸⁶

Situace v Polsku je obdobná. Jako u jiných Slovanů, lze z nepřímých důkazů předpokládat existenci Peruna a Svaroga. Informace o pohanství se objevují až ve 13. století. Do té doby prameny mlčí. Prvním konkrétnějším pramenem o polském pohanství je až „Katalog magie Rudolfa z cisterciáckého kláštera Rud Ratibořských v Horním Slezsku“ z poloviny 13. století popisující tehdejší pověry a magické praktiky. *„Není však jisté, zda se týkají polského nebo německého prostředí, o bozích tu není ani zmínky.“*¹⁸⁷

Pozoruhodně mnoho informací zachytil polský kronikář Jan Długosz v „Letopisech či kronikách slavného Království polského“ v druhé polovině 15. století. Pramen není vždy věrohodný, přesto částečně zachycuje pohanské představy. Jmenuje okruh polských bohů, které spojuje s římskými (např. Jesza-Jupiter, Lyada-Mars,

¹⁸⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 95 – 99.; NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 152 – 164

¹⁸⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 100.

¹⁸⁶ Tamt., 100 – 101 s.

¹⁸⁷ Tamt., 101 s.

Dzydzilelya-Venus, Nya-Pluto atd.). V základních věcech se nemýlí, např. existence kultů vyšších pohanských bohů, popis center Poznaň, Hnězdna atd., ale jména bohů jsou pravděpodobně zrekonstruovaná, neboť v Długoszově době již byla potlačena křesťanstvím. Naopak víra v nižší demony přetrvala i přes odpor křesťanských kněží a nahradila víru ve vyšší božstva.

Démoni a různé bytosti byli přítomni při obřadech, oslavách svátků atd., Długosz některá jména nižších démonů chybně spojoval s vyššími bohy (viz Jesza, Layda atd.), dále vycházel z refrénů písní, pořekadel, kázání, přičemž některá jména byla zkomolena a nesrozumitelná. Pravděpodobně v duchu doby se je snažil interpretovat. „*V Polsku nejhůře působily na nervy tehdejšího duchovenstva nesrozumitelné refrény písní a formule, o nichž se za to mělo, že to jsou zbytky kultu pohanského a názvy starých bohů.*“¹⁸⁸ Výraz „lada“ je toho názorným příkladem. Lada se hojně objevuje v písních, pořekadlech atd., původně znamenal manžela nebo milence/milenu. Refrén „lado gardzina (hrdina)“ přivedl Długosze k vytvoření válečného boha Lady. Jiné badatele přivedlo spojení lady se svatebními písněmi k bohu sňatku Lady, či bohyně lásky a jara Lady. Jiným případem je výraz „Dzydzilelya“, který má mytologický základ. Sestává z polského „dzieci-lelya“ znamenající „chůva dětí opatrující“.¹⁸⁹ „[...] bytost původu nejspíše manistického, které matky svěřovaly uspávající děti, jako my andělu strážnému. Bohyní však Veneře obdobnou nebyla [...]“.¹⁹⁰

O jižních Slovanech se již v 6. století zmiňuje Prokopios (viz str. 16). Přestože hovoří o Slovanech obecně, myslí předně ty, se kterými se setkal, což byli jižní Slované postupující na Balkán. Z kontextu vyplývá, že bohem hromovládcem je Perun. Ten je zmíněn i v „Legendě o sv. Démétriovi Soluňském“ ze 7. století jako „Pyrénos“. V již zmíněné „Alexandreidě“ byl Alexandr Veliký synem „Poruna“. „*Podle svědectví mnicha Spiridona ctíli Bulhaři Peruna, ztotožňovaného s bleskem, ještě v 18. stol.*“¹⁹¹ Byla-li kronika Jana Malaly (viz str. 22) sepsána v Bulharsku, ne pouze přeložena, může být zdejším dokladem Svaroga a Dažboga, které znala i srbská lidová tradice.

¹⁸⁸ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 170.

¹⁸⁹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 166 – 177.; VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 101 – 102.

¹⁹⁰ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 176

¹⁹¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 103.

Jižní Slované nevyznávali žádné specifické formy bohů, jako tomu bylo například u polabsko-pobaltských Slovanů. Pravděpodobně to bylo způsobeno brzkým vlivem křesťanství, které se u Srbů a Chorvatů objevuje už v 7. století a dále sílilo.¹⁹²

4.4. Slovanští duchové a démoni

Jak jsem v úvodních kapitolách zmínil, Slované ze své pravlasti přišli s vírou ve vyšší božstva, byť za polyteismem vyspělých kultur Řeků, Germánů a jiných zaostávali. Doménou Slovanů byla démonolatrie, která představuje nejbohatší a nejrozmanitější část slovanského pohanství. Kromě povrchních zpráv z kronik je zachycena především v etnografickém materiálu. První zmínku nacházíme tradičně u Prokopia. „*Dále uctívají řeky, vodní víly a další božstva, obětují jim všem a při obětech poznávají věštby.*“¹⁹³ Další informace v jiných dílech (Kosmas, „*Povest vremennych let*“, Dějmar atd.) jsou stejně povrchní a neurčitá.

Slované byli silně spjati s přírodou a s démony se dostávali neustále do kontaktu, ti jejich život významně ovlivňovali. Nelze se proto divit, že zaměnit abstraktního boha za jiného křesťanského šlo snadněji, než zřít se démonů, kteří proto přetrvali až do novověku. Niederle říká, že Slované doslova oživovali vše, co upoutalo jejich pozornost, každý význačný předmět, neobvyklou sílu atd.¹⁹⁴

Niederle se přiklání k animistické teorii E. Tylora a trochu odlišnému pojetí H. Spencera, jako vysvětlení vzniku démonologického stupně. Dle Tylora začal člověk přemýšlet o rozdílu mezi bděním a sněním, mrtvým a živým. Tím dospěl k představě ducha a duše, která se projevuje jako samostatná entita. Ducha-duši na základě analogie s duší lidskou a zvířecí, pak člověk postupně vkládal do všech věcí okolo sebe, animisoval svět. Oproti tomu Spencerova teorie pracuje s dušemi předků (manismus), které oživily svět. Niederle nicméně uznává, že existuje více teorií vysvětlující vznik náboženských představ a zejména u Slovanů, kdy nemáme dostatek informací, není správné zastávat jednostrannou pozici.¹⁹⁵ S animistickým vysvětlením Váňa nesouhlasí.

„*Víra v duchy vznikla na stupni vědomí, kdy člověk žil více v instinktech než v intelektu, a nemohla se proto vyvinout z přemýšlení o rozdílu živého a mrtvého,*

¹⁹² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 102 – 103.

¹⁹³ PROKOPIOS z Kaisareie. *Válka s Góty*. S. 211.

¹⁹⁴ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 26 – 27.

¹⁹⁵ Tamt., 18 – 23 s.

*spánku a bdění, jak předpokládali zastánci animismu (E. Tylor, A. Lang, W. Wundt aj.).*¹⁹⁶

V této fázi člověk nerozlišoval mezi sebou a přírodou. Příroda byla živá stejně jako on. Svět byl plný prostoupen duchy ovlivňující příznivě či nepříznivě život člověka.

*„Dokud toto atavistické, polosnové prožívání přírody v něm bylo silnější než intelekt, potud žádná vnější moc nemohla z něho vymýtit představy o přírodních a nadsmyslových bytostech. Proto se mohly tak dobře zachovat až do 18. – 19. stol., kdy je začali horlivě sbírat a evidovat etnografové.*¹⁹⁷

Démony označovali Slované pojem „divъ/„diva“ (indicky a íránsky „dévas“, řecky „theos“ či latinsky „deus“), zachované ve slovech např. „divoženka“, „samodiva“ atd. Druhým výrazem je „běšъ“ (litevské „baisus“ = strašný) dnes značící zlou, podlou bytost, ďábla, vlivem křesťanství. Původně však označoval pohanské božství (ducha) vůbec. Podobné je to i s čertem („чъртъ“ – prokletý) ve významu ďábel, související s čarami, čarováním.¹⁹⁸

Přírodní duchy můžeme rozdělit do tří velkých skupin, dle Váni (Niederle dělí duchy na dvě základní skupiny: démony původu manistického a démony přírodní animisace.¹⁹⁹). První skupinou jsou duchové elementů země, ohně, vody a vzduchu. Druhá skupina je tvořena vegetačními démony hospodářského rostlinstva a lesní vegetace. S vegetačními démony úzce souvisí duchové objevující se v určitou denní dobu, nebo řídící rytmy času. Poslední jsou bytosti řídící lidský osud.²⁰⁰

Přestože slovanský folklór byl velice bohatý na roztodivné bytosti, mnohé z nich nemůžeme přímo doložit v době pohanské jmény, která zná dnešní tradice. To ovšem neznačí jejich neexistenci, Niederle upozorňuje, že na vývojovém náboženském stupni Slovanů té doby, byla existence analogických bytostí se stejnými atributy a vlastnostmi nutností.²⁰¹

¹⁹⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 106.

¹⁹⁷ Tamt., 106 s.

¹⁹⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 104-106.; NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 23 – 34.

¹⁹⁹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 25.

²⁰⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 106 – 107.

²⁰¹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 65.

4.4.1. Duchové elementů

Jak jsme se již dozvěděli, Slované ctili řeky, studánky, kameny, háje, stromy a jiné věci přírodního charakteru. Niederle podotýká, že se nejednalo o primitivní fetišismus. Ctěny nebyly věci samotné, ale duchové sídlící v nich. Také se domnívá, že elementy vystupující pasivně např. skály, kameny, jezera atd. neprojevuující život, byly osídleny animizací (popř. manisovány), naproti tomu aktivní elementy působily na člověka silně, projevovali životní sílu od počátku lidské historie, ještě předtím než začal rozlišovat mezi tělem a duší. Zde se Niederle přibližuje atavistické teorii Váni, pro ty má samostatnou skupinu, jsou to nebeská tělesa, oblačné a větrné jevy a posledním je oheň.²⁰²

Zemské elementy zastupují kameny, hory, jeskyně, kameny a jiné. Dětmar z Merseburku, Kosmas či „Slovo sv. Jana Zlatoústého“ popisují jejich uctívání, přinášení obětí atd.²⁰³ Dle Profantové je uctívání kamenů obecně indoevropského původu. Tyto kameny obvykle stály v blízkosti dalšího posvátného místa a lidé věřili v jejich magickou moc.²⁰⁴ Oproti tomu Váňa je názoru, že úcta se projevovala právě bytostem sídlícím uvnitř, nikoliv samotnému kameni. Obětní kameny jsou rozesety na území od Velké Británie až po Rusko. Z archeologického výzkumu vyplývá, že existovaly již v pravěku a přetrvaly až do novověku.²⁰⁵

V souvislosti s posvátnými místy jako jsou háje či výšiny s idoly, není jasné, jestli lidé uctívali pouze bytosti s těmito předměty spojenými, nebo jejich úcta patřila samotnému místu. V Čechách se těšila vážnosti hora Říp, spojovaná s bájí o praotci Čechovi, ve Slezsku hora Slězy (Sobótky), která měla být centrem kultu již od pravěku, stejně jako výšiny Łysa Góra, Radunia nebo Góra Košciuzski.²⁰⁶ Háje byla místa, kde přebývají mrtví předkové, „doslovně „*místo, kde žijí mrtví*“ (původní tvar „gaj“).“²⁰⁷ U západních Slovanů je doložen posvátný dubový háj „Svatobor“, jižní Slované měli lipové háje. Víra v posvátné háje přetrvávala ještě dlouho po přijetí křesťanství. Svědčí o tom církevní zákazy v kázáních a církevních ustanoveních.²⁰⁸

²⁰² NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 77 – 86.

²⁰³ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 107.

²⁰⁴ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 94.

²⁰⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 108 – 110.

²⁰⁶ Tamt., 108 s.

²⁰⁷ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 78.

²⁰⁸ ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. S. 36.

„Ještě v letech 1629 – 1630 postyskuje si neznámý kněz do Říma, že Jihoslované mají ve veliké úctě strom, nazývaný „lípa“ [...] Lid vzývá lípu, kloní se jí jako svátosti. Vypravují si, že lípa tvoří divy, vyslyší ty, kdož oběti přinesou, uzdravuje nemocné.“²⁰⁹

Lidé dále uctívali horské duchy. Kosmas je označuje jako „oreády“, řecké označení horských nymf, obývajících v jeho době Čechy. V Krkonoších přebýval známý horský duch Krakonoš, který trestal zlé a odměňoval dobré. Na Balkáně uctívali horské víly („vile planinkije“ nebo „samovile samogorske“), polabští Slované ještě v 16. století uctívali horské duchy („görszony“), kteří si půjčovali nádoby na pečení chleba výměnou za bochánek. Východní Slované věřili v horské obry zvané „asilkové“ či „osilkové“, ruské byliny hovoří o obru Svjatogorovi, který ztělesňoval zemskou tíži.²¹⁰

O uctívání **vodních elementů** se zmiňuje již Prokopios z Kaisareie v knize „Válka s Góty“ (viz kapitola Slovanští duchové a démoni). Považoval to za základní projev slovanského pohanství. Řeky, potůčky, jezera nebyly pouze předmětem uctívání, ale sloužily také jako jakási orákula, např. jezero Glomačů-Dalemirů (žijící severně od Míšně) se zbarvilo červeně (krví a popelem), pokud hrozila válka.²¹¹ *„na odlehlém místě nejvýše dvě míle od Labe. Jeho vody vytvářejí velké jezírko (bažinu) a podle slov okolních obyvatel i očitých svědků dělá často zázraky.“²¹²* V Retře se z jezera v případě nebezpečí vynořoval kanec.

Kult vodních elementů byl u Slovanů velice silný. Ve vodách přebývaly různé bytosti od vodníka, vodních nymf, žínek až po mořské panny. Tyto bytosti byly pravděpodobně pozůstatkem starobylého kultu přinejmenším z dob středověku. Vodní bytosti měly většinou ženskou podobu. U Slovanů, co do rozšířenosti, vládly víly a rusalky nad ostatními bytostmi, jejich původní doménou byla voda, ale existovaly i lesní, vzdušné či horské.²¹³ Víly byly rozšířeny především u jižních Slovanů, Niederle se domnívá, že zde je jejich původ.²¹⁴ Původně se nazývali jako „vily“ (na Balkáně „samovily“), „divy“ či „samodivy“. *„Výraz vila pochází od viliti = být posedlý, vilý = bláznivý; [...]“²¹⁵* Pojem „rusalka“ je dle Váni novějšího data, objevuje se okolo 16. století, vzniklý pravděpodobně buď od kořene „rusá“ ve významu rusých vlasů nebo

²⁰⁹ ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. S. 36.

²¹⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 108 – 109.

²¹¹ Tamt., 110 s.

²¹² PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 177.

²¹³ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 111.

²¹⁴ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 59.

²¹⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 111.

od „rusa“ vyjadřující řeku. Východní Slované užívali pojem „rusalija“, jehož původ nalézáme v řeckých slavnostech „rosalia“ (slavnost růží). Dle Niederleho jsou rusalky a víly původem duše zemřelých dětí, dívek a žen (zejména nevěst), které se potulují po březích vod, lesních cestách a mýtinách. Dále upozorňuje na podobnost italských slavností nazývajících se též „rosalia“, které mají charakter našich dušiček.²¹⁶ Podobného názoru je i Váňa, dle něho se „rusalije“ spojovaly se vzpomínkami na duše předčasně zemřelých dívek, které utonuly nebo spáchaly sebevraždu.²¹⁷

Rusalky tedy byly démonické bytosti vzniklé z duší nešťastných lidí. Byly člověku nebezpečné. Lidé jim proto nosili různé oběti, o „rusalijích“ se vzpomínalo na zemřelé, aby si je usmířili. Tím jim nahrazovali rituální pohřeb, kterého se jim nedostalo. Rusalkám podobné jsou „navky“ (též „navi“, „mavky“, „majky“ atd.), název souvisí se staroslověnským „навъ“, rusky „навье“, malorusky „mavk“, což znamená mrtvého. Pokud člověk neosvobodil duši „mavky“ do sedmy let, proměnila se v rusalku.²¹⁸ Přestože mají rusalky a víly mnoho společného, tak původ víl nemusí být nutně z duše zemřelých.²¹⁹ Dle Niederleho mohli stejnou měrou vzniknout animizací přírodních jevů. To souvisí s různými vlastnostmi a atributy podle toho, v jakém prostředí se vyskytují např. v oblacích, na nebi, na hvězdách, ve vodě, v lese atd.²²⁰ Jejich vztah k lidem je většinou pozitivní oproti rusalkám.

„Vesměs jsou popisovány jako krásné dívky s průsvitným tělem v bílém šatě, s dlouhými zlatými nebo rusými vlasy, jež jsou zdrojem jejich života a síly – ztráta jediného vlasu by pro ně znamenala smrt. Okouzlující zjev umocňuje i krásný hlas. S oblibou proto zpívají a tančí v kruhu. [...] Jsou schopny měnit se ve zvířata, nejčastěji v labutě, ale také v koně [...], někdy v sokola, ba i ve vlka. [...] Rodí se z rosy, [...]“²²¹

Víly mají vřelý vztah zejména k mladým mužům, kterým věnují lásku, chrání je a pomáhají jim. Dívkách se u nich dostane ochrany pro jejich milého či mohou být obdarovány krásou. Jsou také ochránkyně zvířat – jelena, laně a kamzíka. Pokud se však k nim člověk nechová s úctou nebo je nečekaně vyruší, mohou mu způsobit zlo, např. pomást smysly či dokonce utopit. Stejně jako rusalkám jim lidé přinášejí oběti a dary.

²¹⁶ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 53 – 57.

²¹⁷ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 114.

²¹⁸ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 87 – 88.

²¹⁹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 114.

²²⁰ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 57.

²²¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 112 – 113.

Víly v dějinách vystupují dříve než rusalky, v Rusku již od 11. století, v Bulharsku od 13. století.²²²

Dalším známou vodní bytostí je vodník (vodní muž, český hasrman, slovenský vodní chlap atd.), který obývá nejraději černé vody. Na rozdíl od víl a rusalek žije sám. Vůči lidem je nepřátelský, usmiřovali si jej především mlynáři, rybáři a plavci. Přinášeli mu zvířecí oběti. Archeologicky je doložen zvyk, ukládat do základů přehrad (někdy i hradů) koňskou hlavu, aby je nezničil. Pravděpodobně se nejednalo o oběť, ale magickou ochranu.

Dokázal se proměňovat ve vodní zvířata, z vody vystupoval v noci a česal si vlasy. Ve vodě jezdil na sumci, na souši na krávičce či na koni. Mlynářům a rybářům tropil naschvály, plavce topil a jejich duše uschovával v hrníčcích.²²³ Rusové měli vyloženě zlého vodníka „bolotjanyka“ či „očeretjanyka“, který žil v bažinách a močálech.

Jeho vzhled se lišil podle krajů. Ruský „vodjanoj“ vypadal jako holohlavý stařec s nafouklým břichem a tvářemi, se síťovanou čepicí a husíma nohama. Balto-slovanský „ančutka“ zase jako rohatý bezprstý a bezpatý čertík létající vzduchem. Slovenský vodník byl celý obrostlý mechem.²²⁴

Vzdušné elementy vznikly personifikací atmosférických jevů. Zosobněním vichru byl již zmíněný Stribog (bůh větru). „Gustinský letopis“ zmiňuje „pochvist“, „pogvizda“ či „pozvizda“, vládce vzduchu, pohody i nepohody a vichru, k němuž se lidé modlí. V Polsku byl znám koncem 15. Století jako „pochwist“ či „pogwizd“. Polský kronikář Długosz hovoří o bohu počasí Pogodovi, personifikaci příznivého povětrí z polského „pogoda“ (česky pohoda).²²⁵

Bohatý je zejména etnografický materiál ukazující mnoho rozdílných představ vzdušných elementů. V představách Rusů je vítr stařec se zakovanými ústy a dýchající mezi zuby. Doprovázejí jej vanoucí sestry „Burja“, „Mjatel“ a „Vjuga“ a bratr „Vichr“. Bulhaři mají bílého koně, Slovinci muže s dlouhými pláští.²²⁶

„Bratrem větru byl též mráz, uctíváný zejména u východních Slovanů jako stařec, který přijíždí na trojce se spřežením bílých koní a vyvolává zimní počasí. Jeho

²²² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 113.

²²³ Tamt., 115 – 116 s.

²²⁴ Tamt., 115 s.

²²⁵ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 80.

²²⁶ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 116 – 117.

*klepáním zamrzají řeky a praskají trámy chalup. O vánocích se mu obětovala kaše nebo kyselo. Později se změnil ve vánočního dědu Mráze.*²²⁷

Větrní démoni nejsou vysloveně zlí. Čistí vzduch od nemocí. Bojí se blesků a zvuků, k ochraně před nimi lidé nosili rolničky. Matkou nebo ženou větru je „větrnice“ známá také jako „meluzína“ oblečená v bílém rouše s rozpuštěnými vlasy. Její naříkání zvěstuje nešťastné události, např. úmrtí. Na Balkáně věří v oblačné víly „samovily oblakinje“, které z hněvu působí bouře.

Vyloženě zlou vzdušnou bytostí je „baba Jaga“. Její jméno „jaga“ („jędza“) vzniklo pravděpodobně z „одзь“ znamenající had či užovka.²²⁸ Je zosobněním bouře. Vystupuje v podobě ošklivé zlé stařeny, s velkým nosem, dlouhou bradou, létá na ohnivé železné stoupě, poháněné paličkou a pometlem stopu za sebou zametá. Bydlí v hustém lese v chaloupce na straších či muřích nožkách. Údajně vlastní sedmimílové boty („sapogy skorochody“), koberec samolet a meč samosek. Kvůli její kostnaté postavě ji v Rusku nazývají „Kostjannaja noga“, Srbové zase „Gvozdenzubou“.²²⁹ „*Je obrazem hrozivé tváře přírody a jejích rozpoutaných živlů, které přinášejí člověku zkázu.*“²³⁰

Posledním živlem je **oheň**. Přestože může působit dobro i zlo, lidé jej měli ve všeobecné úctě. Pravděpodobně v důsledku jeho zbožštění v postavě Svaroga-Svarožice. Kult ohně pravděpodobně pochází z indoevropského prostředí a je výrazně ovlivněn íránským kultem, např. výraz „vatra“ se vykládá z íránského „átar“. Úcta k ohni u Slovanů je zmíněna již v 11. a 12. století v ruských a arabských traktátech. Archeologické nálezy dosvědčují pohřbívání mrtvých s ocílkou ze 6. a 7. století. Zvykem na Ukrajině bylo žehnat ohni v příbytcích a zajistit, aby nikdy nevyhasl. Pokud se lidé stěhovali, oheň sebou přenášeli.²³¹ Rusové se modlili „pod ovinem“ tj. sušírnou. Živý, svatý oheň musel být rozdělán prastarou technikou třením dřev, jako pozůstatek pradávného pohanského kultu.²³²

Oheň měl očištnou a léčivou sílu, působil také jako ochrana před magií a démony, také se pomocí něj věštilo. Dodnes se zachoval zvyk přeskakovat oheň o svatojánské noci pro ochranu před kouzly čarodějnic. Očišťující vlastnosti měl i kouř.

²²⁷ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 118.

²²⁸ Tamt., 118 – 119 s.

²²⁹ RŮŽIČKA, J. *Slovanská mythologie*. S. 108 – 109.

²³⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 119.

²³¹ Tamt., 119 – 120 s.

²³² NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 81 – 82.

Pod vlivem křesťanství byla božská podstata ohně přeměněna v démonické bytosti, které měly podobu ohnivých dráček („smok“) či hádků. V Čechách jsou známi jako „zmek“ či „zmok“. Ve 13. století byl synonymem ďábla. „Říkalo se „černý jako zmek“.“²³³ „Smok“ (také „čmok“, „čmuk“, „zmek“ atd.) je pravděpodobně obecně rozšířenou představou Slovanů. Na bílé Rusi se o hospodářství stará „cmok domovník“, který činí pole úrodná, krávy dojné a stará se o domácí pořádek. V Polsku „smok“ přináší obilí a peníze, v Bulharsku saje krávy, spícím ženám na poli vysaje mléko i s krví z prsou a unáší děti.²³⁴

Zmok vnikal do domu komínem v podobě ohnivého dráčka (popř. podobný ohnivému koštěti) nebo „zmoklého“ kuřete (Zřejmě název chybně odvozen od slova zmoknout.).

*„O jeho dvojaké, spíše zlověstné podstatě svědčí to, že sice nosí svému hospodáři peníze a obilí, které ovšem krade jinde, ale časem se stává obtížným hostem, jenž se zmocňuje duše svého hostitele a nedá se snadno zapudit.“*²³⁵

Druhým vtělením zmoklého kuřete je „stříbek“, zdrobnělý název větrného boha Striboga. Stříbek má podobné vlastnosti jako zmok, svému pánu přináší blahobyt, štěstí výměnou za jeho duši.²³⁶ V Čechách je také znám jako „plivník“ či „plevník“, v Polsku jako „plonk“ a u Lužických Srbů „plon“.²³⁷

Jinou variantou zmoka je „rarach“ či „rarášek“ (rusky „rarog“, ukrajinsky „rarih“). Jméno souvisí s ptákem rarochem. „Je možné, že je velmi starého původu, neboť se hledá jeho souvislost s íránským Veretrghnou, který se rovněž mohl proměňovat v sokola.“²³⁸

Podobně jako rusalky vznikly z duší nešťastných lidí, tak vznikl i ohnivý (žhavý) muž (též známý jako „dýma“ či „dýmač“). Ztělesňuje démonickou bytost, jejíž vztah k lidem není povětšinou vřelý. Vyskytuje se v bažinách, kde může zbloudilého člověka utopit, někdy mu však pomůže nalézt cestu. Vlastnostmi a původem jsou mu podobné bludičky, bludná světélka zjevující se v bažinách, na hrobech atd.

²³³ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 64.

²³⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 121.; MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 64 – 65.

²³⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 121.

²³⁶ RŮŽIČKA, J. *Slovanská mythologie*. S. 207.

²³⁷ Tamt., 205 – 207 s.

²³⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 121.

„Jinak za symbol ohně a sice už od pradávných dob arijské kultury pokládá se obecně znamení t. zv. svastiky ☸, jež je vsutku jako nepopiratelný symbol objevuje nakreslené nebo vyryté už na věcech z doby prehistorické.“²³⁹

4.4.2. Vegetační démoni

Mezi **polní démony** patří ruský „polevoj“ či „polevik“. Duch polí zdržující se v dozrávajícím obilí. Když je posečeno, scvrkne se do velikosti strniště. V podobě chlapce jezdí na koni po poli a přistihne-li spícího, zajede ho, nebo na něj sešle nemoc.²⁴⁰ Jeho obdoba se v Bělorusku nazývá „bělun“, který pomáhá žencům při žních a uděluje jim bohaté dary. V Haliči působí „žitný děda“, na Ukrajině „žitná bába“ a v Česku „žithola“. Tyto bytosti povětšinou vystupují přátelsky vůči lidem, chrání pole a úrodu. Tančí uprostřed polí a zanechávají za sebou kruhy v obilí. Po žních jim patří jako oběť poslední klasy – tzv. boží brada.²⁴¹

J. Frazer zmiňuje teorii W. Mannhardta, který ztotožňuje řeckou bohyni Déméter (vystupuje s dcerou Persefoné-panna) s „matkou ječmene“ či „matkou obilí“ na základě etymologie z krétského slova „deai“ (ječmen). Tento kořen pak měly použít různé větve Árijů pro různé druhy obilí. Slované nazývají poslední snop „Matkou žita“, „Matkou pšenice“ nebo „Matkou ječmene“. Nicméně tato teorie je dosti nejistá. Deméter také měla podle homérského mýtu „Hymnus na Déméter“ Athéňanům odhalit tajemství obilí. Více pravděpodobné je, že víra v obilného ducha existovala ještě dříve, než došlo k jeho personifikaci v Déméter (a Persefoné). Ovšem dle Frazera se zde právě ukazuje starobylost tohoto primitivního pohanského kultu, např. víra v ducha a ne v boha.²⁴²

Vládcem lesa je **lesní duch** rusky „lešij“ či „leşovik“. Jeho úkolem je střežit les. Pod jeho ochranou je lesní zvěř a ptactvo. Bere na sebe podobu medvěda, vlka nebo lišáka. Povahy je škádlivý a vysměvačný. Rád svádí poutníky z cesty. Zneuctívá dívky a děti.²⁴³

²³⁹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 84.

²⁴⁰ RŮŽIČKA, J. *Slovanská mythologie*. S. 199.

²⁴¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 123.; NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 47.

²⁴² FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. S. 440 – 469.

²⁴³ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 111 – 113.

„Ukazuje se buď v podobě lidské nebo zvířecí. V podobě lidské Lěšij vyhlíží jako stařec s dlouhými, bílými vlasy a vousy, má zelené oči svítící jako jiskry, tělo pokryté srstí; někde mu přikládají drápky a malé růžky.“

Lěšij je slovanskou paralelou starořeckého „pana“. Jeho další variantou je démonická bytost „div“ vystupující v ruských traktátech, bydlící v korunách stromů, odkud se spouští na zem. Západní Slované a Slovinci mají obdobného „divého muže“ („divji mož“), který má zvířecí srst nebo je porostlý mechem. Vzhledem připomíná antického fauna či satyra. Ženským protějškem je „divá žena“ („divožena“, polsky „dziwożona“ atd.). Nadpřirozená bytost v podobě nehezké ženy, pro lidi je nebezpečná.²⁴⁴ *„Jde tedy vesměs o démonické síly přírody, nahánějící lidem strach.“*²⁴⁵

Duchové času se vyskytují v souvislosti s nějakým časovým mezníkem, např. poledne, půlnoc atd.

V poledne se objevuje polednice (dříve „poludnice“), poletuje po polích a lesech a znají ji západní i východní Slované. Nebezpečná je pro „šestinedělky“, které v poledne nechají své nově narozené dítě bez dozoru, buď ho odnese, nebo podvrhne. Zjevuje se jako vzdušná bílá paní nebo šeredná stařena, někdy jako drobounké útlé dvanáctileté děvče s bičíkem.²⁴⁶

*„[...]chrání posvátnost polední hodiny [...]. Vyhání lidi z polí, a koho zastihne při práci, trýzní jej otázkami [...] nebo ho donutí mluvit nepřetržitě celou hodinu, jinak mu hrozí useknutí hlavy.“*²⁴⁷

Mužským protějškem je poledníček, který se také zjevuje v poledne a dohlíží na pořádek na poli a dobu odpočinku o poledni. Opakem polednice je půlnočnice a sestrou klekánice, která odnáší děti, které ponocují.²⁴⁸

²⁴⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 124 – 125.; MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 120 – 127.

²⁴⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 125.

²⁴⁶ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 129 – 130.

²⁴⁷ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 125.

²⁴⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 126.; MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 134.

4.4.3. Bytosti řídící lidský osud

Bytosti osudu přímo zasahují do života člověka od narození až po jeho smrt. Již Prokopios ve třetí knize „Války s Góty“ zmiňuje (ne)víru Slovanů v osud.

„Nevědí, co je nelítostný osud, a ostatně ani mu nepřisuzují nějaký vliv na lidi. Když se pak blíží jejich smrt – buď že onemocní, anebo jdou do války -, slibují bohu, že mu přinesou děkovnou oběť, jestliže ne zahynou; a když vyvážnou, obětují mu, co slíbili, a představují si, že vykoupili svůj život za cenu této oběti.“²⁴⁹

Výše zmíněný úryvek může vést k domněnku, že Slované nevěřili v osud (Ani neví, že nějaký je.). Nicméně, podle množství představ uchovaných ve slovanském folklóru, Slované věřili v osud, ale nebyli fatalisté. Dle jejich představ jej mohli ovlivňovat prostřednictvím svých činů, respektive skrze své bohy a demony. Nebyl tedy neměnný a předem daný ve smyslu antického „fátu“.²⁵⁰ Slované byli, co se týká osudu, optimisté, věřili, že se člověk nemá osudu poddávat a že s ním má bojovat.

Z pořekadel a písní víme, že již v 10. století věřili Srbové v „sreću“, krásnou dívku předoucí zlatou nit, jakousi obdobu římské fortuny. Sreća svému svěřenci pomáhá od narození, přináší mu blahobyť, chrání hrdiny v boji. Sreća zosobňuje osud, který není neměnný, štěstí či neštěstí je dílem náhody. Tím bylo vysvětleno, proč je někomu přáno a jinému ne. Jejím protipólem je „nesreća“, ošklivá stařena s krhavými očima, svému pánu přináší neštěstí, neboť neustále spí a o hospodářství nedbá.²⁵¹

Dalšími bytostmi osudu je „Rod“ (rusky „Родъ“) vystupující společně s „Rožanicí“ (roženice). Známi jsou především v Rusku od 11. století v církevních textech např. „Slovo nekojeho christoljubca, „Slovo sv. Grigorija atd. Slované věřili, že osud člověka záleží na rodu (myšleno na předcích) a na rožanicích, které osud člověka určovali při porodu sudbou, proto jim lidé přinášeli oběti, aby byla pozitivní (podobnost s řeckými „moirami“).

„Rod je bytostí záhadnou, která souvisí s vlastním aktem zrození člověka a vznikem rodu. Stal se proto i předmětem spekulací, jež ho povyšovaly na jedno

²⁴⁹ PROKOPIOS z Kaisareie. *Válka s Góty*. S. 211.

²⁵⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 126.; MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 68.

²⁵¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 126. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 77 – 78.; RŮŽIČKA, J. *Slovanská mythologie*. S. 165 – 166.

*z hlavních božstev Slovanů (B. A. Rybakov, V. N. Toporov, A. Gieysztor). Pro takový výklad však nejsou žádné spolehlivé důkazy.*²⁵²

Význam Rodova falického kultu byl patrně lokální. Lidé jej uctívali jako nižší bytost spojenou s plodností sesílající lidské duše k pozemskému zrození, nicméně se jím i strašili děti, což značí příslušnost k démonům. *„Rozhodně nebyl centrálním božstvem přírody a vesmíru, [...]“*²⁵³

Naproti tomu rožanice byly známy již od pravěku a uctívané obecně nejen u Slovanů. Dle Váni vystupují rožanice vždy v množném čísle.²⁵⁴ Profantová však uvádí, že jednotné a množné číslo v mladších záznamech kolísá např. v traktátu „Otázky Kyrikovy a odpovědi Nifontovy“ ze 12. století. Říká, že většinou vystupují jako dvě, pravděpodobně jako matka a dcera.²⁵⁵ Naopak Máchal zmiňuje tradiční představu, že jsou tři, ale i jedna nebo pět atd. Nejmocnější je nejstarší z nich, v Bulharsku ji nazývají „zlatá Bába“. V česku se jmenují sudičky, v Polsku rodzanice atd. Rožanice představují matky rodu, nit, jež předou zase spojení osudu s rodem. Délka nitě představuje délku života, dále určují, jak člověk zemře, zda bude chudý či bohatý atd.²⁵⁶ Osud je zapsán dítěti na čelo.

*„Čechové věří, že Sudičky pošlou na šestinedělku hluboký spánek, vezmou nemluvně a položí je na stůl, načech určují mu osud. Někde se myslí, že zasednou ke stolu a rokují o budoucnosti dítěte; [...]“*²⁵⁷

S osudem Slovanů byly spojeny nemoci a smrt. Nemoci měly původ v démonech, např. Rusové mají morovou příšeru „Čumu“, Poláci „Džumu“ atd. S jedinou smrtí nešlo smlouvat, pouze ji na čas oklamat. Obvykle se zjevovala u postele nemocných, u hlavy zvěstuje smrt, u nohou uzdravení a otočením postele ji mohl člověk na čas oklamat.

²⁵² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 126.

²⁵³ Tamt., 127 s.

²⁵⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 127.

²⁵⁵ PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. S. 192.

²⁵⁶ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 73.

²⁵⁷ Tamt., 72 s.

4.4.3. Ostatní duchové, démoni a představy o smrti

Po celém evropském kontinentu byla rozšířená víra v ochranné duchy domovů, domovní bůžky. Slované nebyli výjimkou, věřili, že každý dům má ochranného ducha, kterému přinášeli oběti. Zprávy pocházejí již z 11. století.

„Západní prameny jako Thietmar, Saxo a Helmold je nazývají podle římské tradice domesticci nebo penati; stejně tak i český kronikář Kosmas nebo Homiliář katovický z přelomu 11./12. stol. Domáci název zachovaly ruské prameny z 11. stol. – „domovoj“ a český kronikář Dalimil z počátku 14. stol. – „diedci“.²⁵⁸

Kosmas původně říká ve zprávě o praotci Čechovi a členech jeho průvodu, že „nesli své „dietky“ („diedky“, tedy dědky) na plecích.²⁵⁹ To odpovídá pozdějším představám, že ochranný duch sedí člověku na pravém pleci. Dle Niederleho to lze interpretovat tak, že na plecích jim sedí idoly předků nebo přímo personifikované živé bytosti.²⁶⁰ Rozhodnut jednoznačně, zdali penati vznikli z manismu nebo animismu, nelze. V případě „dědků“ jde o duše předků, u skřítků a šotků spíše o bytosti mimolidského původu.²⁶¹ Doloženým zvykem je také přenášet domácího ducha do nového obydlí. Slované věřili, že žádné obydlí nemůže být šťastné a existovat bez ochrany domového génia.

„Věří se, že v domě nově vystavěném štěstí a blahobyt může teprve tehdy rozkvést, když v něm zemře hlava rodiny, která se stane ochráncem domácím; po vystavění nového domu hospodář prý brzy zemře; [...].“²⁶²

V Rusku bdí nad blahem hospodářství „děduška domovoj“, na Ukrajině „did“, „dido“, v Česku „šotek“ („šet“, „šiet“ = stařec), „hospodářiček“ atd.²⁶³

Děd domovoj má podobu starce s šedou kudrnatou hlavou, jiskrné oči, je pokryt měkkou srstí a je středního vzrůstu. Často na sebe bere podobu člena rodiny, nejen vzhledem ale i chováním a povahou. Zjeví-li se v podobě zemřelého, znamená to štěstí naopak má-li podobu živého – neštěstí, do roka tento člověk zemře. Dokáže se proměnit i ve zvířata. Jeho vztah k rodině je pozitivní, ochraňuje dům, jeho obyvatele a vlastně

²⁵⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 129.

²⁵⁹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 41.; MÁČHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 43.

²⁶⁰ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 41.

²⁶¹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 129.

²⁶² MÁČHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 50.

²⁶³ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 130.

celé hospodářství. Aby nový dům měl svého domovoje, musí se přinést oběť (viz citace výše).²⁶⁴ Archeologicky jsou doloženy kostry v základech stavení, mostů, pevností, kostelů atd. V pohanských dobách se skutečně obětovali lidé, později alespoň symbolicky. Pokud se lidé stěhovali, bylo potřeba provést obřad a přilákat domovoje do nového obydlí.²⁶⁵

O českém šotku („šetek“) píší autoři od 15. století např. Hus, Komenský atd.

„Štelcar Želetavský (protestantský kněz působící v Kutné Hoře v 16. stol., pozn. aut.) vypravuje, že bylo za jeho doby zvykem posluhovati večerí Páně dítěti, aby pokojně spalo, aby je Šotek, Hospodaříček, d'ábel, duch domovní nestrašil.“²⁶⁶

Vypadá jako malý klouček s pazourky na rukou a nohou. Může se jednat o duši nekřtěnátko. Rozmnožuje majetek a chrání stáda. Pokud je mu ublíženo, stává se zlým.

Dle Niederleho je dokladem víry Slovanů v posmrtný život ctění předků a démoni z toho vzniklí. Víra, že duše opouští mrtvé tělo a žije dál na nějakém místě a zůstává ve styku s živými.²⁶⁷ Váňa dodává, že v historických pramenech byla víra Slovanů v posmrtný život často dezinterpretována v důsledku, pochopitelného, neporozumění křesťanských kněží slovanským představám, neboť jejich myšlení se nacházelo na vyšším náboženském stupni. V podobné situaci byli čeští kronikáři, kteří psali s časovým odstupem.²⁶⁸

„Můžeme proto porozumět zjevně nesprávnému tvrzení Thietmara Merseburského, že podle názorů Slovanů se smrtí vše končí. [...] Snad tím mínil jen život v jeho viditelné fyzické podobě. [...] Sám Thietmar pak na jiném místě mluví o tom, že někteří pohané soudí, že v příštím životě má duše jinou povinnost (officium) než v současném, [...].“²⁶⁹

Váňa zde vidí náznak jednoduché představy o reinkarnaci, která byla vyznávána ve starověké Indii a odkud se dále šířila. Odvolává se na jazykovou podobnost výrazu dech-duše-duch jako paralelu staroindického „átmánu“ a starořeckého „pneuma“, což naznačuje spřízněnost lidského ducha a duše s dechem. Vztah duše-dech vyjadřuje

²⁶⁴ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 44 – 56.

²⁶⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 130.

²⁶⁶ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 56.

²⁶⁷ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 34.

²⁶⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 133.

²⁶⁹ Tamt., 133 s.

určitou životní sílu. Samotná duše je odlišná od těla a vystupuje samostatně. Je jakýmsi stínem živého člověka, avšak ne kopíí.²⁷⁰

Niederle vykládá zprávu Dětmara tak, že Slované v pohanské době neměli představu o křesťanském zmrtnýchvstání a odplatě za skutky během života. Tedy nevěřili v lepší posmrtný život na onom světě v křesťanském smyslu slova, nikoliv že by nevěřili v posmrtný život jako takový.²⁷¹

V lidové tradici je duše zcela rozdílná od těla, které opouští především ve spánku. Duše a tělo jsou navzájem propojeni, pokud se duše během pobytu mimo tělo unaví, únava se projeví i na těle. Člověk nabude vědomí až poté, co se duše navrátí, jež se během spánku může pohybovat na onom světě a vidí vše, co je v pekle nebo v ráji. Zná věci minulé i budoucí, prozradí-li však něco z toho, tak člověk zemře. Může ovlivňovat i hmotný svět.²⁷² Sídlem duše za života je hrud', respektive srdce, ovšem v závislosti na činnosti člověka se může pohybovat i po jiných částech. Po smrti u těla setrvává nějaký čas např. tři dny, týden až čtyřicet dní. Během toho se účastní života v rodině, proto ji lidé přinášeli oběti. Vnímali ji jako jakési živé duševní tělo. Poté buď nadále žije v místě, kde nebožtík žil či působil, nebo po nějakém čase splyne s přírodou.²⁷³

Se smrtí souvisí dva slovanské pojmy: „navъ“ (staroslovansky), „navъe“ (ve staré ruštině) či „navk“ (malorusky) a „ráj“. „navъ“/„navъe“/„navk“ jsou pojmy doložené v jihoslovanském, východoslovanském a západoslovanském folklóru ve významu „mrtvý“.

Podle Váni „navъ“ nejspíše souvisí s řeckým „naus“ a latinským „navis“ (lod'), což by souviselo s představou převážení duše lodí do podsvětí. U Slovanů byly obvyklé pohřby na lodích (původu však skandinávského). Antický obraz převozníka, převážejícího duše zemřelých za úplatu přes podsvětní řeku, byl archeologicky potvrzen nálezy koster s mincemi v ústech nebo v ruce (tzv. „obolus“) již od 9. století. Alternativní variantou k převozníkovi byl přechod duše zemřelého přes lávku či most,

²⁷⁰ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 133 s.

²⁷¹ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 39.

²⁷² MÁČHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 16 – 17.

²⁷³ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 134.; MÁČHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 23 – 24.

po nichž duše přecházela přes řeku na druhý podsvětní břeh. Obě varianty byly sdíleny téměř všemi Slovany.²⁷⁴

„Za příčinu smrti byla považována tzv. návní kůstka (staročesky kost dávná), nalézající se v mrtvole. Jde o velmi starou představu, snad již s baltoslovanskými kořeny, soudě podle litevského výrazu navi-kaulis nebo lotyšského naves celinš. Východní Slované znali též návní den, kdy vzpomínali na zemřelé.“²⁷⁵

Ve staroslovanštině slovo „ráj“ označovalo záhrobní sídlo duší již v době pohanské. Jakého je původu však nevíme. O tom jak si Slované představovali posmrtný rajský život, nemáme žádné hodnověrné zprávy, neboť folklór jej zaznamenal až v době, kdy byl silně ovlivněn křesťanstvím.²⁷⁶ Můžeme se opírat pouze o jedinou zmínku z 10. století Ibn Fadlána, „jenž slyšel ženu ruskou, která měla býti upálena se zemřelým chotěm, v extasi volati: „Vidím svého pána sedícího v krásné zelené zahradě, ve společnosti mužů a sluhů a on na mne volá ...“²⁷⁷ Zdali to byla původní autentická slovanská představa, není jisté, jisté však je, že víra Slovanů v peklo byla již křesťanská.

Smrt byla vypodobňována jako bílé oděná dívka či stařena obvykle s kosou, mohla mít však také pouhou ratolest, jejíž dotyk usmrcoval. Délka života člověka byla určována plamínkem hořící svíce.

Jako většina Indoevropanů i Slované spalovali své mrtvé. K pochovávání nespálených těl docházelo až v 8. a 9. století nejenom díky vlivu křesťanství ale také díky setkávání se s nomády (Avaři, Bulhaři, Chazaři). Jaká představa či víra vedla Slovaný ke spalování těl, se můžeme pouze domnívat, např. pouze podle analogií s jinými indoevropskými kulturami, zejména védskou, která zachovala prvky pohřebního ritu až dodnes. Jediné přímé svědectví máme z roku 922 kdy se Ibn Fadlán účastnil pohřbu ruského velmože.²⁷⁸

„Tlumočník mu vylíčil výhody žehu, jímž se duše mrtvého spálením těla dostává ihned do ráje a nemusí být poutána pomalu tlejícím a červy požíraným tělem. Zdá se,

²⁷⁴ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 134 – 135.; NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 220 – 221.

²⁷⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 135.

²⁷⁶ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 38 – 39.; VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 134 – 135.

²⁷⁷ NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti*. S. 38 – 39.

²⁷⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 137 – 138.

že tímto jednoduchým argumentem byla stručně vystižena podstata věci: šlo o názor zdůrazňující do určité míry vyšší hodnotu duchového bytí (představa ráje, pro něž je mrtvé fyzické tělo překážkou, kterou bylo potřeba zničit ohněm.“²⁷⁹

Další podobnost se staroindickými zvyky nacházíme ve spalování vdov spolu s jejich zemřelým chotěm. Tento zvyk byl zaznamenán několika prameny u západních i východních Slovanů (např. byzantským císařem Maurikiem ve spisu „Strategion“, sv. Bonifácem či Dětmarem Merseburským atd.). Tento zvyk podporuje tvrzení o víře Slovanů v lepší posmrtný život, v ráj. Spalování mělo být také provázeno radostnou náladou, nikoliv smutkem.²⁸⁰ Niederle dodává, že dobrovolná smrt vdovy nemusela být vždy dobrovolná, ale byla spíše důsledkem tradičních zákonů. Žena pak byla opojena a vysílena, aby na hranici nekladla odpor. Někdy svého pána do záhrobí následovala celá družina, otroci, koně, psi atd.²⁸¹

Nelze se však domnívat, že by Slované považovali pozemský život za méně cenný. Kolem 9. století začali pohřbívat nespálená těla pod vlivem nomádských kmenů částečně i křesťanství, jako důsledek změny světového názoru a přitakání hodnotám pozemského života. Změna v pohřbívání a víře se promítla i ve změně darů ukládaných do hrobu. Při žárovém ritu se jednalo o drobné osobní předměty (spony, přezky atd.), zatímco při tzv. kostrovém to byly zbraně, nástroje, pokrmy, nápoje atd.²⁸²

Změna v pohřbívání znamenala i změnu v pojetí duše, která byla více svázaná s tělem a pozemským životem, proto ji také lidé nosili oběti. Změna vedla až k víře v lidské demony vzniklé z duší nešťastných lidí, násilně či předčasně zemřelých atd.

Slované věřili ve strašidla zjevující se jako stín, bílá postava či jako zvíře poblíž hrobů, opuštěných míst atd. Lidé je poznali i po sluchu, protože vydávaly hlasy, klepání a řinčení a shazovaly věci.²⁸³ Ve spánku trýzní lidi „mūra“ (staročesky „móra“, staroslovensky „mora“ = čarodějnice), jedná se o živou osobu, jejíž duše v noci opouští tělo a představuje lidem strašné sny, dusí je a pije krev.²⁸⁴

Zvlášť nebezpečnou bytostí je upír (bulharsky a ruský „vampir“), jehož původ je v duši sebevraha, čaroděje či vědmy. Upír udržuje své mrtvé tělo, aby nezetlelo tím, že vysává lidem krev. Z hrobu vychází o půlnoci za svitu měsíce a vrací

²⁷⁹ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 137.

²⁸⁰ Tamt., 137 – 138 s.

²⁸¹ NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. S. 219.

²⁸² VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 138.

²⁸³ Tamt., 138 – 139 s.

²⁸⁴ MÁČHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 17 – 20.

se se zakokrháním kohouta. Zjevuje se v podobě, jakou měl za života, nebo se může proměňovat ve zvířata, ale i neživé věci.²⁸⁵

*„Víra v upíry má opět značné rozšíření po celém kontinentě až do Číny. U Slovanů se mohla uplatnit až po přechodu k pohřbívání nespálených těl, a to nejspíš pod vlivem nomádů, u nichž byl zvláště silně vyvinut strach před mrtvým; praslovanský výraz *opirь* či *opirь* lze odvodit z tureckých jazyků.“²⁸⁶*

Že tato víra byla mezi Slovary velice silná, dosvědčují archeologické nálezy ve slovanských pohřebištích. Například kostry s kůly zatlučenými do srdce, úst, slabin; obrácení mrtvoly na tvář či useknuté hlavy položené mezi nohy, svědčí o snaze lidí, bránit se před upíry.

Další výraznou bytostí byl vlkodlak, tedy člověk, který se dokáže proměnit ve vlka. Nejstarší zmínku nacházíme ve „Slově o pluku Igorově“ ve 12. století, kníže Vseslav prý běhával v podobě vlka.²⁸⁷

„Víra ve vlkodlaky je velmi stará, už v 5. stol. před n. l. ji zaznamenal řecký historik Hérodotos u kmene Neurů, kteří tehdy žili přibližně v místech pozdější slovanské pravlasti; proto byli Neurové považováni za předky Slovanů.“²⁸⁸

Neurové se samy označovali za čarodějníky, kteří každoročně na několik dnů na sebe berou podobu vlka. Vlkodlak stojí na hranici mezi lidským světem a přírodními démony. Dle Váni jde o starou představu z doby, kdy se člověk necítil oddělen od přírody, byl její součástí a splýval s ní.²⁸⁹

²⁸⁵ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 139 – 140.

²⁸⁶ Tamt., 139 s.

²⁸⁷ MÁČHAL, J. *Bájesloví slovanské*. S. 20 – 23.

²⁸⁸ VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. S. 140.

²⁸⁹ Tamt., 140 – 141 s.

5. CHRISTIANIZACE ČECH A MORAVY

Mnohá území, nejenom slovanská, byla již po určitou dobu v kontaktu s křesťanstvím, ještě než došlo k oficiálnímu přijetí nové víry panovníky. Nikde však nepřevládlo nad původní vírou ani se významně neprojevovalo v kultuře, zvycích atd., teprve po oficiálním přijetí získalo křesťanství rozhodující úlohu. V Čechách to bylo na konci 9. století, v Rusku a Polsku na konci 10. století.²⁹⁰

Hlavním problémem při přechodu k nové víře, byl strach lidu opustit zvyklosti, zákony a zvláště bohy svých předků, kteří by se mohli mstít (Charakter Boha tak zásadní překážkou nebyl.). Proto bylo důležité, aby křesťané vojensky porazili pohany nebo aby pohané zvítězili pod znamením kříže a ukázalo se tak, že nový bůh je silnější. Dalším možným řešením, byla posmrtná christianizace předků.²⁹¹

Kolem roku 830 vzniká raný křesťanský stát tradičně nazývaný Velká Morava, vedle kterého působí pohanský kmen („Gens“, který tvoří volné politické jednotky.) Čechů. Roku 906 Velká Morava zaniká po útoku Maďarů. V 10. století se začíná vyvíjet křesťanský stát skládající se z Čech a Moravy. Pohřbívání žehem je archeologicky doloženo na území Čech a Moravy v 6. – 8. století, kostrové hroby pak z 8. století, nicméně oba způsoby pohřbívání přetrvaly až do 9. století. Je pravděpodobné, že k soukromým konverzím knížat docházelo ještě před oficiálním křtem.

Například kostel v Modré u Velehradu²⁹² na Moravě pochází, dle Cibulky, z 1. poloviny 9. století, dokonce jeho vznik datuje koncem 8. století, možná začátkem 9. století, podle iroskotské dispozice kostela. Kostel mohl dle něj vzniknout pouze v období pravděpodobného působení iroskotské misie ze sousedního Bavorska na Moravě. Počátkem 9. století byla v Bavorsku iroskotská řehole nahrazena benediktinskou a tím i působení na Moravě.²⁹³

Moravská knížata v čele s Mojmirém přijala křest z rukou pasovského biskupa Reginhara v roce 831, ovšem pravděpodobně za podmínky umožňující nadále praktikovat pohanské zvyklosti, ještě v 60. letech 9. století měly být běžné pohanské oběti. V roce 846 byl Mojmir sesazen (Jeho křest byl brán spíše jako rebelie v boji

²⁹⁰ BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. S. 20 – 21.

²⁹¹ Tamt., 26 – 27 s.

²⁹² CIBULKA, J. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu*. S. 199 – 201.

²⁹³ BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. S. 221 – 224.

o nástupnictví.) a nahrazen Rostislavem. Biskupství na Moravě bylo organizačně slabé, působili zde kněží z Řecka, Itálie, Benátek s rozdílným učením, stále přetrvávalo pohanství, a když pasovský biskup Hartwig kvůli mrtvici (r. 860) nebyl schopen dostát svým povinnostem, tak se biskupství zhroutilo. V roce 863 (nebo 864) posílá Michal III. z Konstantinopole bratry Konstantina a Metoděje na žádost Rostislava, aby vzdělali Moravany na kněze. K výuce použili slovanského jazyka, čímž vlastně přiznali barbarským Moravanům kulturní legitimitu. V roce 880 povolil Papež VIII. Svatoplukovi zřídit moravské arcibiskupství v čele s Metodějem. O pět let později Metoděj umírá a papež zakázal používání slovanské liturgie. Po roce 885 o moravské církvi mnoho nevíme. Arcibiskupství bylo obnoveno Mojzírem II. roku 898, jméno nového arcibiskupa však nevíme, ani zda se stačil ujmout úřadu, než Velká Morava zanikla.²⁹⁴

Patrně po vzoru Moravy se česká knížata nechala roku 845 dobrovolně pokřtít. Křtu nepředcházela žádná misie, jednalo se čistě o jejich vlastní iniciativu a důvod byl politický, tedy přijmout křest a vyhnout se hrozbě ze strany Ludvíka Němce, který se snažil konsolidovat poměry ve východní říši. K tomu však nedošlo a Češi opustili křesťanství stejně rychle, jako jej přijali. Teprve roku 884 přijali Přemyslovci (Bořivoj) křesťanství z Moravy, vytvořili stát, jehož státním náboženstvím bylo křesťanství. Křest měl opět politický význam. Čechy spadali formálně pod Metodějovu arcidiecézi, ale praktický vliv byl téměř nulový. Hrady, stavěné panovníkem, byly centry veškerého kulturního života. Součástí každého hradu byl kostel s kněžími, rozšiřování církevní správy tak záviselo na panovníkovi, který využíval kněží ve své „světské“ správě.²⁹⁵

V roce 895 se Svytýhněv podřídil v Řezně králi Arnulfovi a české knížectví se stalo součástí řezenského biskupství. Nicméně zásadní vliv na fungování církve měl panovník, který živil kněze, stavěl kostely, ale i se staral o vybavení kostelů, což příslušelo biskupovi. „Vytvářela se tak, již od přelomu 9. a 10. století, samostatně a bez nějakého podstatnějšího vlivu Řezna, vlastní česká „zemská“ církev.“²⁹⁶ Mimo tuto „středočeskou církev“ byla knížata a jejich poddaní stále pohany. To dokládá i archeologický výzkum, který na žádném nepřemyslovském hradě neodhalil žádnou stavbu kostela. Změna nastala až po vraždě sv. Václava roku 935, vlády se ujal Boleslav I., který zlikvidoval česká knížata (i jejich hrady) a vystavěl nové hrady

²⁹⁴ BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. S. 224 – 227.

²⁹⁵ Tamt., 228 – 230 s.

²⁹⁶ Tamt., 230 s.

s kostely. Velkým problémem byl nedostatek kněží, knih, relikvií atd. Mnoho kostelů tak zůstalo neobsazeno.²⁹⁷

„Když se po roce 976 ujímal svých biskupských povinností první pražský biskup Dětmar, světil početné, zřejmě již před delší dobou postavené kostely, které zůstaly bez vysvěcení. Přitom však nešlo o nějaký postupný proces, nýbrž jistě o jednorázovou christianizační akci, řízenou přímo knížetem.“²⁹⁸

Současně s pražským Dětmarem (mnich ze saského kláštera z Corvey) byl vysvěcen i moravský biskup neznámého jména, který se ujal biskupství v Olomouci. Po jeho smrti se biskupství ujal druhý pražský biskup sv. Vojtěch. Boleslav také usiloval o zřízení arcibiskupství, což se mu z důvodu politické nestability nepodařilo. České arcibiskupství bylo zřízeno až v roce 1344.²⁹⁹

Přestože Čechy už od 9. století nebyly oficiálně brány jako pohanské, praxe byla jiná. Až do 11. století vedle sebe přetrvávali předkřesťanské (pohanské) a křesťanské pohřební praktiky. Podobně lidé nadále nosili oběti, bděli v noci u mrtvých atd.³⁰⁰ Nejstarší domácí „zákoník“ statuta Břetislava I. z roku 1039 zakazují mnohoženství, nevěru, práci o nedělích, pohřby v lesích atd.³⁰¹ Podle písemných pramenů ještě koncem 11. století lidé uctívali přírodní objekty a posvátné háje.³⁰² Podobná situace panovala nejenom v Čechách.

„Christianizace zemí ležících mezi Baltským mořem na severu a pásem pohoří na jihu je obvykle prezentována jako celkem bezproblémový přechod, který efektivním způsobem uskutečnil Měšek I. po svém rozhodnutí přijmout křesťanství v roce 966.“³⁰³

V letech 1031 – 1032 mělo dojít v Polsku k tzv. první vlně pohanské reakce a návratu k pohanství. Druhá vlna měla následovat v letech 1034 – 1038 a dočasněmu rozbití církevní organizace. Ani archeologické výzkumy nepotvrzují, že by došlo k přijetí křesťanství před 10. stoletím. Obecně uznávaným znakem opuštění pohanství je konec zpopelňování těl a mizení pohřebních mohyl a zavedení kosterních hrobů,

²⁹⁷ BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. S. 230 – 231.

²⁹⁸ Tamt., 231 s.

²⁹⁹ Tamt., 231 – 233 s.

³⁰⁰ Rozsáhlý seznam pohanských pohřebních zvyků můžeme nalézt v knize Č. Zíbrta. - **ZÍBRT, Č. Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku**. S. 10 – 29.

³⁰¹ BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. S. 233 – 236.

³⁰² Tamt., 221 s.

³⁰³ Tamt., 271 s.

ty však před tímto stoletím nalezeny nebyly. S určitými výjimkami nastala skutečná christianizace v Polsku až od poloviny 12. století s rozvojem sítě farních kostelů a klášterů. Na některých místech Polska přetrvával otevřeně pohanský žárový rituál až dokonce do 13. století.³⁰⁴

Cyrlometodějská misie nepochybně sehrála zásadní úlohu při christianizaci Velké Moravy a posléze i Čech. Úloha misionářů Konstantina a Metoděje (a nejenom jich) je mnohdy prezentována jako boj hrdinů, kteří účinně šířili křesťanství, nicméně v poslední době je takovýto postoj přehodnocován. Z výše uvedeného je však patrné, že křesťanství pronikalo mezi obyvatelstvo postupně.

„[...]podrobnosti o roli vybraných jednotlivců v tomto procesu byly přidány až později, a to za konkrétními účely. Bylo ukázáno, že Životy misionářů jsou v mnoha případech spíše než vyprávěným záznamem skutečných událostí výrazem nároků jednotlivých biskupství na území, o nichž autoři tvrdí, že byla obrácena na víru misionáři z daného centra.“³⁰⁵

Misie započala proces, jenž neodvratně předznamenal konec pohanství. Položení základů církevní organizace šlo ruku v ruce s budováním nových států. Byl to ale právě panovník, který měl vliv na prosazování křesťanství. Křesťanství v prvé řadě sloužilo jako politický nástroj panovníka a posilovalo jeho moc a integritu jeho státu.

³⁰⁴ BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. S. 271 – 278.

³⁰⁵ Tamt., 27 s.

6. ZÁVĚR

Spolehlivě zrekonstruovat pohanské náboženské představy Slovanů je dosti obtížný úkol. V úvodních kapitolách jsme mohli vidět, že i otázka původu Slovanů je zahalena částečně temnotou, přestože snaha vědců rozličných oborů dobrat se konečného poznání neustává. Zdali budou tito badatelé úspěšní, je otázkou.

Na základě dosavadního stupně poznání původu Slovanů lze za jejich kolébku považovat oblast ve střední Asii, kdy byli součástí jedné indoevropské skupiny. Odtud se poté vydali do Evropy, diferencovali se a pravlastí Slovanů se stala oblast na sever od Karpat. Z tohoto centra postupovali dále do Evropy.

Primárním záměrem diplomové práce „Spiritualita v Evropě: Religiozita Slovanů před přijetím křesťanství“ bylo podat, co možná nejobjektivnější, obraz religiozity u Slovanů před přijetím křesťanství. V práci jsem se především zaměřil na představy vycházející z nižšího démonologického a vyššího teologického stupně. Jsem si vědom, že jakákoliv kapitola této práce by vydala na samostatnou studii. Jedná se tedy o jakousi výseč v rámci slovanské pohanství. Cílem byla snaha o systematizaci a ucelenost informací, které se zabývají tímto tématem.

Při čtení této práce je nutné mít neustále na paměti, že se pohybujeme v rámci hypotéz, teorií a domněnek, což vyplývá z nedostatku relevantních pramenů. Co tedy lze říci o religiozitě Slovanů?

Náboženské představy Slovanů byly především formovány indoevropskými kořeny. Je také pravděpodobné, že procházely vývojem od prvotních, primitivních forem ke složitějším. Jsem toho názoru, že náboženství Slovanů mělo potenciál dosáhnout stejné úrovně (za předpokladu příznivých podmínek), jakou se vyznačovaly náboženské systémy vyspělých kultur (např. Řecka, Egypta, Mezopotámie atd.).

Slované byli schopni abstrakce a vyšších náboženských představ, vyznávali nižší démonické bytosti a množství „plnohodnotných“ bohů s různým stupněm antropomorfizace, kteří se vyznačovali rozličnými atributy a funkcemi. Lze se domnívat, že každý bůh zastával jednu ze tří funkcí (tzv. tripartitní ideologie), což se promítlo i do uspořádání společnosti.

7. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

7.1. Literatura

BLECHA, I. et al. *Filosofický slovník*. Vyd. 2. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-064-4.

BERANOVÁ, M. *Slované*. Vyd. 2. Libri: Praha, 2000. ISBN 80-7277-022-5.

BERENDOVÁ, N. (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. Vyd. 1. Argo: Praha, 2013. ISBN 978-80-257-0835-4.

CIBULKA, J. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*. Vyd. 1. Nakladatelství ČSAV: Praha, 1958.

DUMÉZIL, G. *Mýty a bohové Indoevropanů*. Vyd. 1. OIKOYMENH: Praha, 1997. ISBN 80-86005-25-9.

ELIADE, M. *Dějiny náboženského myšlení I*. Vyd. 1. OIKOYMENH: Praha, 1995.

ELIADE, M. *Dějiny náboženského myšlení II*. Vyd. 1. OIKOYMENH: Praha, 1996.

ELIADE, M. *Dějiny náboženského myšlení III*. Vyd. 1. OIKOYMENH: Praha, 1997. ISBN 80-86005-53-4.

FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Vyd. 1. Československý spisovatel: Praha, 2012. ISBN 978-80-7459-088-7.

Nestorův letopis ruský: pověst dávných let/ překlad K. J. ERBEN. B.p.v. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění: Praha, 1954.

NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*. Vyd. 1. Nakladatelství Československé akademie věd: Praha, 1953.

NIEDERLE, L. *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů. Díl II*. B.p.v. Bursík & Kohout: Praha, 1916.

MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. Vyd. 1. VOTOBIA: Olomouc, 1995. ISBN 80-85619-19-9.

- PARTRIDGE, Ch. (ed.). *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*. Vyd. 1. Knižní klub: Praha, 2006. ISBN 80-242-1605-1.
- PITRO, M. VOKÁČ, P. *Bohové dávných Slovanů*. Vyd. 1. ISV nakladatelství: Praha, 2002. ISBN 80-85866-91-9.
- PROFANTOVÁ, N. PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Libri: Praha, 2000. ISBN 80-7277-011-X.
- PROKOPIOS z Kaisareie. *Válka s Góty*. Vyd. 1. Odeon: Praha, 1985.
- RŮŽIČKA, J. *Slovanská mytologie*. Vyd. 2. Nakladatel Alois Wiesner: Praha, 1924.
- TÉRA, M. *Perun - bůh hromovládce: sonda do slovanského archaického náboženství*. B.p.v. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2009. ISBN 978-80-86818-82-5.
- VÁŇA, Z. *Svět dávných Slovanů*. B.p.v. Artia: Praha, 1983.
- VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. Vyd. 1. Panorama: Praha, 1990. ISBN 80-7038-187-6.
- ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Vyd. 2. Academia: Praha 1995. ISBN 80-200-0511-0.

7.2. Internetové zdroje

- VOJTÍŠEK, Z. Novopohanství a jeho přítomnost v české společnosti. [online]. Dostupné z: <http://www.zvojtisek.cz/images/docs/Clanky/novopohanstvi_pro_teologickou_revue.ppd> [cit. 1. 1. 2014].
- SEKCE UKRAJINISTIKY KATEDRY SLAVISTIKY FF UP OLOMOUC. [online]. Dostupné z: <<http://oldukrajinistika.upol.cz/>> [cit. 1. 1. 2014].
- ČESKÉ KATOLICKÉ BIBLICKÉ DÍLO. [online]. Dostupné z: <<http://biblickedilo.cz/>> [cit. 1. 1. 2014].

8. RESUMÉ

Slavs developed especially the lower form of religion, i.e. magical and demonic (so-called demonolatry). The higher theological form lagged in contrast with other advanced cultures. Nevertheless, even the Slavs were able to devise higher religious forms and abstractions. Paganism is the most suitable term for designation of developing stage in which the Slavic religious ideology was presented before Christian adaptation. Religious beliefs of the Slavs have the identical features with other Indo-European groups. History of Slavs and their origin is not entirely clear for the historical sources are often missing or misleading. The first authentic information is from 6th century CE. The process of Christianization was often forced upon others. Christianity was monarch's political tool which he used to consolidate his power. Despite the efforts of Christians to suppress paganism, these worldviews existed side by side until the Middle Ages.